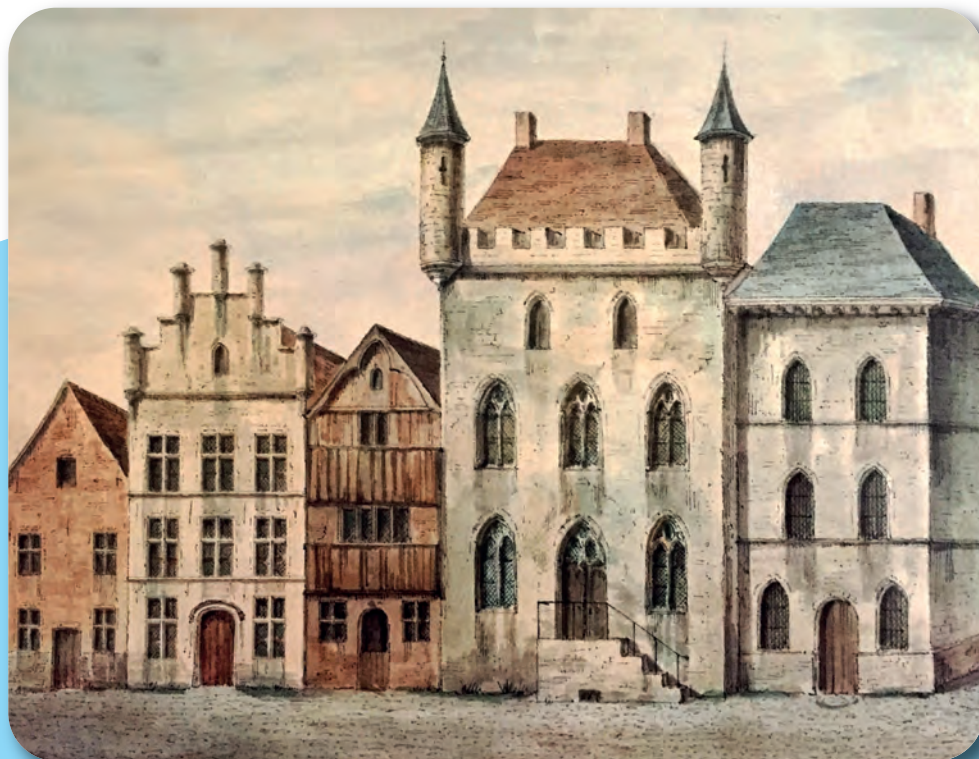

GHENDTSCHÉ·TYDINGHEN

Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en
Historische Kring Gent vzw

48e jaargang - nr. 3

mei - juni 2019

Afgetekantoor: 9000 Gent 1
Erkenning: P 2A 6154
Afzender: Goudstraat 12 - 9000 Gent
Verschijnt niet in juli en augustus

GHENDTSCHÉ TYDINGHEN

**Tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring
Gent vzw**

48e jaargang nr. 3

mei - juni 2019

Inhoud

- Charles Van Rysselberghe bouwt in Sint-Pieters-Buiten.
Deel 2. Ontwikkeling van de Stationsbuurt-Noord, Gent-Sint-Pieters.
Jan Steeman 162
- Middeleeuws begraven door Schokkebroers en Matewijven in Gent, deel 1.
Luc Devriese 172
- Hoe de *Harmonie*, nieuw peilschip voor North Sea Port, aan zijn naam kwam.
Huguette Taymans 185
- Een door godsdiensttwisten verdeelde familie. De familie Schoutheet in het
Gentse (1577-1578).
Danny Mattens 190
- Laemmle's Theatre in Gent (1913).
Guido Deseyn 198
- De Heilige Antonius van de Zuidstatie.
naar Emiel Andelhof (†) 203
- Edouard Renoz (Parijs 1830 – Gent 1862).
Françoise Verhoosele 204
- Het 'Huis met de twee Torens' in de Veldstraat.
Dirk Vergeynst 212
- In de Gentsche Opera. Een paar anekdotes uit de jaren stillekes.
Frank Ödberg 222
- Giele, de geernaardmarchand.
naar Emiel Andelhof (†) 223
- D'azenten goan opzije oan ze den tram zien rije.
Hans Dousselare, Luc Devriese, Sonja Gysseling 227
- Lezers aan het woord. 232
- Cultureel avondsalon (mei-juni 2019). 240

CHARLES VAN RYSSELBERGHE BOUWT IN SINT-PIETERS-BUITEN

Gent, Koning Albertlaan en Lostraat, 1884-1920

Deel 2. Ontwikkeling van de Stationsbuurt-Noord, Gent-Sint-Pieters

Jan Steeman

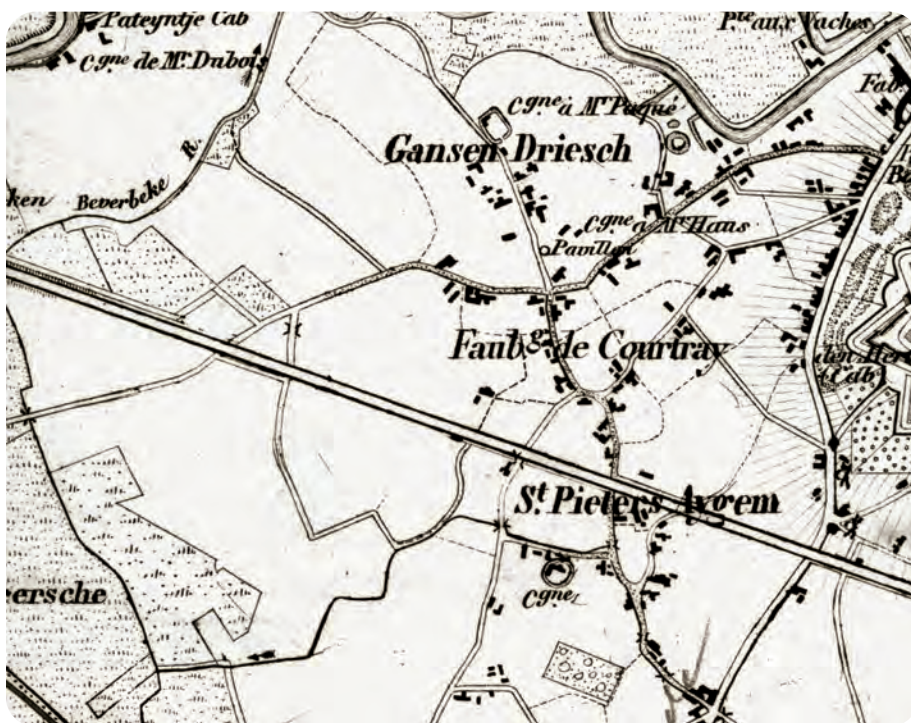
De huidige stationsbuurt kende eeuwenlang een uitgesproken landelijk karakter. Slechts vanaf de tweede helft van de 19de eeuw zou de wijk verstedelijken. Hiervoor zijn een drietal belangrijke redenen aan te halen: de Hollandse citadel die geleidelijk aan haar militaire nut verloor, de afschaffing van de octrooirechten in 1860 en de organisatie van de Wereldtentoonstelling in 1913, waardoor de bouw van het Sint-Pietersstation in een stroomversnelling kwam.

Tegenwoordig bestaat de omgeving rond het station uit twee wijken: de Stationsbuurt Noord en de Stationsbuurt Zuid, geografisch van elkaar gescheiden door het spoor Oostende-Brussel. Historisch gaan deze twee wijken terug op twee vroeger bestaande gehuchten Sint-Pieters-Aalst en Sint-Pieters-Aaigem, die samen deel uitmaakten van ‘Sint-Pieters buiten de Muren’, het gebied ten zuiden van de Gentse stadsvesten dat werd beheerd door de Sint-Pieters abdij.

Sint-Pieters-Aalst kwam voornamelijk tot ontwikkeling na de Eerste Wereldoorlog toen het Miljoenenkwartier verrees op de gewezen terreinen van de Wereldtentoonstelling van 1913. De urbanisatie van Sint-Pieters-Aaigem aangevat in dezelfde periode, betrof het gebied ten noorden van het spoor, tot aan de stadsring op het historische tracé van de 16de-eeuwse stadsomwalling, met in het westen de Leie en in het oosten het Citadelpark. Van een gedeelte daarvan zullen we de ontwikkeling verder bespreken.

Sint-Pieters-Aaigem, een gehucht

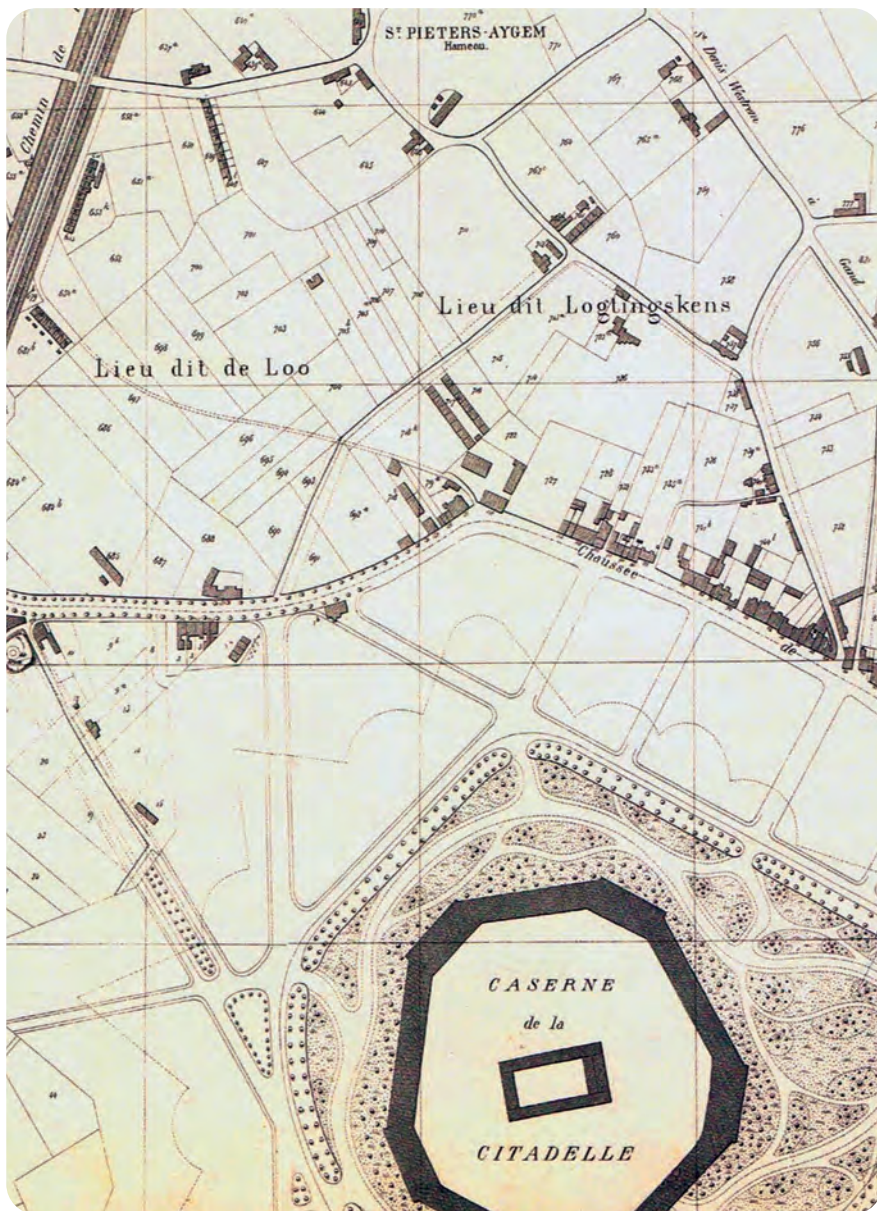
De naam van het gehucht Sint-Pieters-Aaigem heeft een Germaanse oorsprong, waarbij Aaigem een verbastering is van Hathinga heim, het huis van de lieden van Hatho. (9) De gronden met misschien al een gehucht werden in 629 door koning Dagobert aan Amandus geschonken voor de oprichting van de Sint-Pietersabdij. De nederzetting wist nooit uit te groeien tot een volwaardige parochie. Dat gebeurde pas in het kader van de stedelijke expansie van de 19de eeuw. In 1874 werd de proosdij Sint-Pieters-Aalst omgedoopt tot de parochie Sint-Pieters-Buiten. In 1902 zou de Sint-Paulusparochie, aan de noordelijke zijde van de spoorlijn, zich hiervan afsplitsen.

Afb 1. Toestand in 1856 van Sint-Pieters-Aaigem. Samen met de Ganzendries vormt dit een gehucht met verspreide huisjes, boerderijtjes en enkele 'speelgoedjes' (maisons de Plaisance).

Bemerk dat Aaigem zich toen over de spoorweg heen naar het zuiden toe uitstrekte. Enkel aan één zijde van de Kortrijksesteenweg bij de Citadel is er aaneengesloten bebouwing (kaart Vander Maelen).

Tot diep in de 19de eeuw bleef de wijk zijn landelijke uitzicht behouden (afb. 1). Vele vooraanstaande burgers van de stad hadden er een klein buitengoed of verpachtten er hun gronden voor land- en tuinbouw. Her en der langs de Leie

Afb 2. Aaigem op het plan Gevaert en Vanimpe (1870). Op de kaart zijn de nieuwe verbindingstraten tussen de Kortrijksesteenweg en de nieuwe Leopold II-laan, zoals voorzien op het ontwikkelingsplan van stadsingenieur J. Hofman, goed te zien. Op de plek waar de steenweg een bocht maakt ligt de herberg Den Hert. Deze herberg zal afgebroken worden wanneer in 1908 de Elisabethlaan wordt getrokken. De Lostraat, toen nog een buurtweg zonder naam, is amper bebouwd. Op het perceel nr. 704 zal Van Rysselberghe in 1884 beginnen met de bouw van zijn huis.

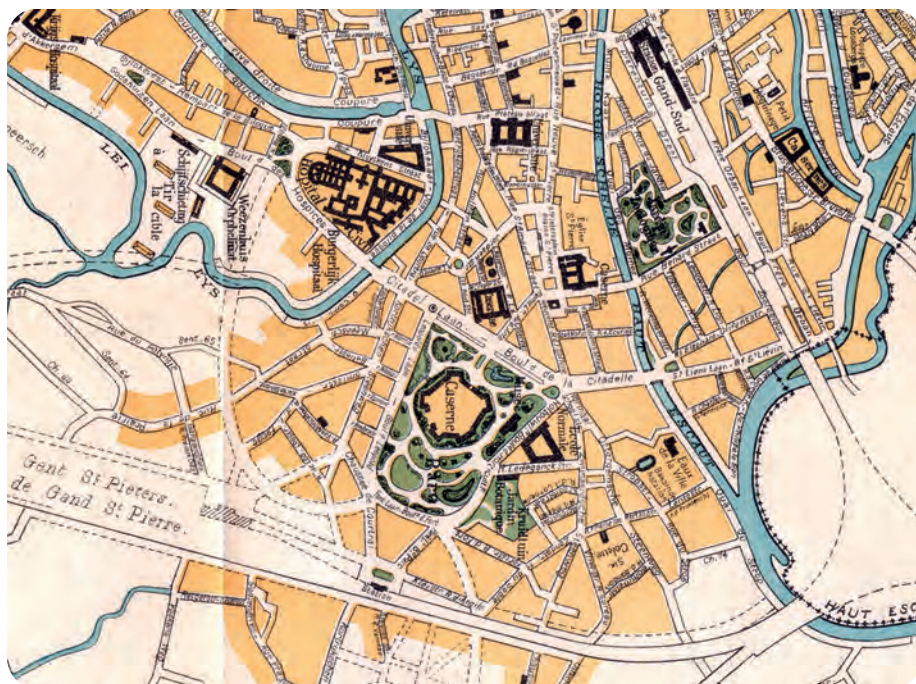
lagen verschillende guingettes waar recreanten konden verpozen. De dichtste bebouwing kwam tot stand langsheen de Kortrijksesteenweg. Deze weg, die toegang verschafte tot de stad via de Kortrijkse poort, voorheen de Percellepoort (ter hoogte van de huidige IJzerlaan), werd in 1703 verhard. De aanwezigheid van een militaire vesting, een citadel ten zuiden van de stad, bracht mee dat deze bebouwing geen uitbreiding kon nemen.

Hollandse citadel

Het gebied rond de stadskern bestaat grotendeels uit moerassig gebied, zo ook de gronden van Sint-Pieters-Aaigem. Getuige daarvan is onder andere de Meersstraat, eeuwenlang een landweg die het vee van de wijk naar Sint-Denijs-Westrem bracht. Een sterk meanderende Leie doorsnijdt dit meersengebied. Wanneer de stad in vroegere tijden werd belegerd, was het voldoende de drassige gebieden rond de stad onder water te zetten via een stelsel van sluizen. Wel viel het gedeelte in het zuiden met de Blandijnberg, met z'n 29 meter het hoogste punt van de stad, niet te inunderen. Extra versterking van de stadsomwalling in het zuiden was hiervoor noodzakelijk. De eerste woonkern van Sint-Pieters-Aaigem moest al vanaf eind 16de eeuw wijken voor de aanleg van twee bolwerken en vanaf de 17de eeuw voor het Montereyfort. Dichtbij deze verdedigingsstelsels van de stad moest immers het uitzicht vrij zijn. Bovendien kon bebouwing door de vijand gebruikt worden om zich te verschansen. Daar gold een militair bouwverbod.

Eind 18de eeuw verloren de Gentse fortificaties hun strategische nut en gaf Keizer Jozef II de opdracht voor hun ontmanteling. (10) De verovering door de Franse revolutionairen en het bewind van Napoleon brachten echter mee dat men de noodzaak voelde op dit hoog gelegen gedeelte van de stad opnieuw een versterking aan te leggen. Op de plaats van het voormalige Montereyfort werd in 1819 gestart met de bouw van de Hollandse citadel (afb. 2). De citadel maakte deel uit van de Wellingtonbarrière die als bescherming moest dienen tegen Frankrijk, dat na de nederlaag van Napoleon was teruggedrongen tot zijn grenzen van 1792. Bij de Belgische omwenteling was de citadel, hoewel ze nog niet volledig afgewerkt was, eigenlijk al verouderd. In de jaren nadien zou ze onderdak bieden aan het Gentse garnizoen, maar het militaire belang zou stelselmatig blijven afnemen. In 1870 werden de gronden rond de citadel voor één miljoen goudfrank verkocht aan de stad. De kern van het complex bleef dienstdoen als kazerne, in afwachting van de realisatie van de Leopoldskazerne die de vervallen gebouwen op de Kattenberg zou vervangen. (11)

Toenmalig stadsingenieur Jean-Pierre Hofman stelde in 1874 een urbanisatieplan op voor de gronden rond de gewezen citadel. Op een stuk van het glacis, waar eerder al een eerste park was aangelegd, werden vier straten (Afb. 3) getrokken als verbinding tussen een nieuw aan te leggen laan (later de Koning Leopold II-laan) en de Kortrijksesteenweg. De nieuwe straten, Filips van Marnix-, Willem van Nassau-, Lamoraal van Egmond- en Hendrik Van Brederodestraat, werden bebouwd met neoclassicistische burgerwoningen.

Afb. 3. De urbanisatie van de hier bestudeerde zone is in 1904 al ver gevorderd, maar het nieuwe station en de fraaie boog, te vormen door de toekomstige Astrid-, Albert- en Groot-Brittanniëlaan, zitten nog in de ontwerpfasen. Hier voorgesteld als stippellijnen (Nouveau plan de la Ville de Gand).

Het park zelf werd slechts geleidelijk aangelegd naargelang de afbraak van de citadel vorderde en er fondsen beschikbaar kwamen. In 1885 realiseerde Van Rysselberghe er de gietijzeren muziekkiosk (zie deel 1). De eerste parkaanleg werd afgerond omstreeks 1890. Later, met de definitieve afbraak van de citadel en de voorbereidingen van de Wereldtentoonstelling van 1913, zou het park nog sterk veranderen, met onder andere de bouw van het Floraliënpaleis en het Museum voor Schone Kunsten.

Octrooirechten opgeheven

De aanleg van het park en de straten errond was een van de eerste stadsontwikkelingsprojecten in Sint-Pieters-Buiten na het wegvallen van de octrooirechten een tiental jaar eerder. Sinds de middeleeuwen hadden de steden het recht om tol te heffen op goederen die in de stad werden ingevoerd, zoals voedingsmiddelen en bouwmaterialen. Het was Minister van Financiën Hubert Frère-Orban die de wet tot afschaffing van de octrooirechten in 1860 liet stemmen, op herhaaldelijk aandringen van verschillende industriëlen. De afschaffing had immers tot doel de vrijhandel te bevorderen.

Door de aanwezigheid van de vele fabrieken, trok de stad veel bewoners aan uit het platteland. Hierdoor raakte de nochtans uitgestrekte binnenstad in de eerste helft van de 19de eeuw volledig volgebouwd. Bestaande woonerven werden opgedeeld in steeds kleinere wooneenheden. In beluiken en woonkazernes ontbrak elke vorm van moderne hygiëne en comfort. De beslissing van Frère-Orban was dan ook een uitgelezen kans voor de stad om uit te breiden. Daags na het afschaffen van de octrooirechten werden de acht stadspoorten, die dienstdeden als tolpoorten, al ontmanteld. Langs het tracé van de voormalige omwallingen werden statige wandelboulevards opgericht.

Lostraat

Als we diverse kaarten van de stationsbuurt uit de eerste helft van de 19de eeuw bekijken, onderscheiden we ten westen van de Kortrijksesteenweg slechts weinig bebouwing. Benamingen zoals ‘Lieu dit de Lochtingskes’ en ‘Lieu dit de Loo’, verraden het agrarische karakter van de wijk (zie afb. 2). Het landschap werd doorkruist door verschillende onverharde buurtwegen, waaronder de Lostraat. Omdat Van Rysselberghe zich in deze straat zal vestigen is het belangrijk om even stil te staan bij de ontwikkeling van deze buurtweg.

Reeds in 13de eeuw werd de benaming Loo in de buurt vermeld. Maurits Gyseling geeft in zijn standaardwerk *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen* (1954) twee verklaringen voor ‘Lo’. Enerzijds kan het verwijzen naar een ‘bosje op hoge zandgrond’ (via het Oudgermaanse grondwoord *lauha), maar anderzijds ook naar een poel (*lahwa). Hoewel in de meeste plaatsnamen met Lo de eerste betekenis geldt, stelt Gyseling dat de tweede etymologie het meest plausibel is, vanwege de ligging van het gebied in een depressie. Van Osta stelt overigens dat deze tweeledige interpretatie van

het grondwoord Lo ervoor gezorgd heeft dat verschillende plaatsnamen vaak verkeerdelijk werden geïnterpreteerd als een bosje op hoge zandgrond.

Afb. 3. Detail uit de Atlas der Buurtwegen (1841). Het pijltje 1 duidt de ligging van de eigen-dom Van Rysselberghe aan.

De huidige Lostraat, Loostraat volgens de oude spelling, is een restant van de oude buurtweg nr. 57. Volgens de *Atlas der Buurtwegen* (1841) liep deze weg van de Smidsestraat tot en met de Kortrijksesteenweg (afb. 3). Hij was ver-bonden met een aantal kleinere voetwegen. Enkel aan de samenkomst met de Smidsestraat was er bebouwing. In 1877 kreeg de buurtweg officieel zijn hui-dige naam. Deze naamswijziging ging gepaard met een eerste aflijning van de straat. De rooilijn werd nogmaals aangepast in 1892 en 1902. In 1892 werd de straat verbreed tot 12 meter, daar waar dat nog niet het geval was, en werd de weg verhard. Deze aanpassing had voornamelijk gevolgen voor het stukje straat tussen de Kortrijksesteenweg en de Vinkstraat, een verdwenen straatje ongeveer ter hoogte van de huidige Blankenbergestraat. Deze wijzigingen ka-rden in een breder project waarbij verschillende straten tussen de Kortrijk-sesteenweg en de Godshuizenlaan werden opgewaardeerd. (12) In die perio-de werden immers ook andere straten in de buurt zoals de Smidsestraat, Ba-liestraat, Van Monckhovenstraat en Meersstraat aangepakt.

De aanpassingen uit 1902 zijn dan weer onlosmakelijk verbonden met de urbanisatieplannen n.a.v. de bouw van het Sint-Pietersstation. Hierdoor stopte de Lostraat aan de nieuwe Blankenbergestraat. Het gedeelte tot aan de steenweg werd deels opgenomen in de Albertlaan, deels in een nieuw bouwblok. Sinds 1908 loopt de Elisabethlaan dwars door de oude Lostraat heen. Het tracé van de straat bleef sindsdien ongewijzigd, maar de straat zelf werd uiteraard wel een aantal keer heraangelegd, een laatste maal in de jaren 1990. Het mag duidelijk zijn dat de wijk sinds eind 19de eeuw in volle expansie was. De algemene bebouwing nam toe, in 1892 werd de Lagere School Van Monckhoven opgericht, naar een ontwerp van Van Rysselberghe.

Sint-Pietersstation

Na de ontwikkeling van de buurt rond het Citadelpark, viel de urbanisatie in het zuiden van de stad zeker niet stil. Talrijke modderige buurtwegen werden in het laatste kwart van de 19de eeuw verbreed en verhard. Tegen het eind van die eeuw werd ook gasverlichting voorzien. Toch zal de meest ingrijpende ontwikkeling van de buurt pas in het begin van de twintigste eeuw plaatsvinden. Met de intekening van de Wereldtentoonstelling op de militaire gronden in Sint-Pieters-Aaigem, raakte de langverwachte bouw van een nieuw Sint-Pietersstation van de grond.

In de 19de eeuw lag het hoofdstation van de stad aan het Gentse Zuid. Dit was een kopstation en naarmate het spoorverkeer zich ontwikkelde zou snel duidelijk worden dat de uitbreidingsmogelijkheden van dit station eindig waren. De lijn Brussel-Oostende liep dwars door Sint-Pieters-Buiten. In 1881 werd een houten barak opgericht ter hoogte van de Parklaan als stopplaats naar de kust, de voorloper van het huidige Sint-Pietersstation. Minister van transport Van den Peereboom uitte al in 1887 de wens om een nieuw en groter station te bouwen in de Sint-Pieterswijk ter vervanging van het Zuidstation. Die plannen raakten in een stroomversnelling toen terreinen in de Sint-Pieters-Aalstbuurt bestemd werden voor de Wereldtentoonstelling van 1913. In 1905 startte architect Louis Cloquet met zijn ontwerp voor het nieuwe station. De bouw ervan ving aan in 1910 en was afgerond in 1912.

Urbanisatieplannen voor de wijk

Parallel met de plannen rond het nieuwe station en de Wereldtentoonstelling werd in 1902 ook een nieuw urbanisatieplan voor de wijk voorgesteld. Een aantal grote chique boulevards moesten het nieuwe station verbinden met verschillende andere delen van de stad. In deze nieuwe lanen zorgden tramlijnen

Afb. 5. Deze luchtfoto van Gent-Sint-Pieters, uit de collectie van Denis Pieters, werd tijdens de Eerste Wereldoorlog genomen vanuit een Duits vliegtuig. De Elisabethlaan is nog nauwelijks bebouwd. In het Citadelpark zien we het imposante Floraliënpaleis. De tijdelijke vleugels van Flandria Palace lopen nog diep door tot in de Clementina- en Astridlaan. Parallel hiermee hebben we een mooi zicht op de nog ongehavende huizenrij die Van Ryselberghe tussen 1904 en 1914 liet optrekken. Wie goed kijkt, ziet achter deze huizenrij ook het zadeldak en één van de uitbouwen van het woonhuis van de architect.

voor een vlotte ontsluiting. De lanen kregen koninklijke namen. De Clementinalaan zorgde voor een rechte connectie tussen het nieuwe station, de Kortrijksesteenweg en de Parklaan, waar het oude station toen lag. De Elisabethlaan leidde de reizigers rechtstreeks van het station naar het stadscentrum. Kleinere verbindingsstraten dienden op hun beurt voor een vlotte connectie tussen de nieuwe lanen onderling. Deze straten kregen namen van mondaine Belgische badplaatsen, waarnaar de toenmalige burgerij graag met de trein reisde: Oostendestraat, Blankenbergestraat en Heiststraat (nu Knokkestraat).

Koning Albertlaan

De belangrijkste laan was de Albertlaan. Deze sierlijk gebogen laan verbond oorspronkelijk het park via het station en een nieuwe brug over de Leie en de Godshuizenlaan, met de wijk Ekkerghem. Reeds in 1899 werden de plannen voor deze laan, waarvan de gebogen loop het tramverkeer moest vergemakkelijken, concreter en vonden zelfs de eerste onteigeningen plaats. (13) Met de definitieve intekening van de gronden voor het nieuwe station in 1901, werden de plannen licht aangepast. In 1904 startte de straataanleg. De werken werden pas afgerond in februari 1911 na de bouw van de gelijknamige brug.

Eerst werd het stuk tussen het park en het station aangelegd, later trok men het stuk vanaf de Smidsestraat door tot aan de Bijloke. De oorspronkelijke laan kreeg een breedte van 26 meter en was veel langer dan de huidige. In februari 1905 kreeg ze de naam Albertlaan (de huidige Koning Albertlaan). Het stuk tussen de Leie en de Godshuizenlaan werd in 1918 omgedoopt tot Groot-Brittanniëlaan, het stukje aan het Maria Hendrikaplein werd mee opgenomen in het plein en tot slot veranderde de naam van het stuk vanaf het Flandria Palace Hotel tot aan het Citadelpark in augustus 1929 in Astridlaan.

Om het hele project rond het station te financieren maakte het stadsbestuur gebruik van de zgn. wet op de 'onteigening bij stroken' uit 1867. De gronden langs de nieuwe straten werden onteigend en met de voormalige eigenaars werd een onteigeningsvergoeding onderhandeld. Na de aanleg van de boulevards, werden de gronden opnieuw verkaveld en met winst verkocht. In het dossier m.b.t. de aanleg van de Albertlaan uit 1899 schatte het stadsbestuur dat de onteigeningen 394.000 frank zouden kosten, de aanleg van de straat zelf 106.000 frank en de bouw van de brug 70.000 frank. Met de herverkoop van de gronden verhoopde men 556.550 frank op te halen, waardoor de aanleg van de straat slechts 18.450 frank zou kosten aan de stad. Wel voorzag de stad dat de verkoop van de gronden rond de laan meer dan 10 jaar in beslag zou nemen. Ook hoopte men op een tussenkomst van de staat voor de aanleg van de brug. (14) De aanleg van de Albertlaan had ook gevolgen voor Charles Van Rysselberghe. Hierop gaan we in het volgende deel van deze kleine reeks verder in.

Noten

(doorlopend: vervolg van deel 1)

- 9 Gysseling, M. (1954). *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, De Standaard, p. 18.
- 10 Voor een gedetailleerdere geschiedenis van de uitbouw van de vestingen verwijs ik graag naar Laleman, M.C., Lievois, D. (1991). Een 17de-eeuws bastion buiten de Kortrijkse poort. In: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, jg. 15 nr. 1, p. 5-33.
- 11 Meer info over de uitbouw van de Citadel en de Wellingtonbarrière is te vinden in Gils, R. (2009). *De versterkingen van de Wellingtonbarrière in Oost-Vlaanderen : de vesting Dendermonde, de Gentse citadel en de vesting Oudenaarde*, Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, pp. 86.
- 12 Stadsarchief Gent. Reeks Openbare Werken, dossier G3505, heraanleg van de Lostraat (1891).
- 13 Stadsarchief Gent. Reeks Openbare Werken, dossier G3833, aanleg van de Albertlaan (1899).
- 14 Dossier G3833 in Stadsarchief Gent.

MIDDELEEUWS BEGRAVEN DOOR SCHOKKEBROERS EN MATEWIJVEN IN GENT

Deel 1. Waarom begraven en hoe?

Luc Devriese

Het verdwenen Schokkebroersvestje, ooit een steil oplopend zijsteegje van de Sint-Michielsstraat, herinnerde aan de Gentse begraafbroeders, de ‘broederkins up de veste’: op de stadsvesten naast de Oude Houtlei, op die plek ook bekend als Sint-Michielsvest (afb. 1 en 2). Dit laat ons toe even in te gaan op begraven in vroeger tijden. In dit eerste deel van drie bekijken we het ‘waarom’ van begraven, vooraleer in te gaan op het ‘hoe’. Daarbij besteden we speciaal aandacht aan de begravers. We proberen te achterhalen waarom ze in Gent de naam schokkebroers kregen. We brengen de hypothese naar voor dat dit de populaire benaming was van de leden van gemeenschappen die in officiële papieren in Gent en elders celledroeders genoemd werden, later alexianen. De volksnaam bleef bewaard doordat een steegje bovenop de half afgebroken vestmuur bekend stond als Schokkebroersvestje, naam die opgenomen werd in de officiële straatnamenlijsten opgemaakt vanaf 1812. De naam bleef in gebruik tot aan de opheffing van het straatje in de eerste helft van de vorige eeuw.

Waarom begraven of cremen?

De versterfprocessen die de dood in ons klimaat vergezellen, kunnen als volgt allerkortst samengevat worden. Door zuurstoftekort en opstapeling van afvalstoffen verliezen celwanden en structuurtjes binnenin cellen hun integriteit. Vooral in de buikholte verloopt dit proces dramatisch snel en ingrijpend. De op vertering gerichte en daartoe goed uitgeruste darmbacteriën verlaten hun vertrouwde plek. Ze doorbreken de ‘darmbarrière’: de levende, goed functionerende darmwand. Ze verspreiden zich doorheen het lichaam. In het bijzonder de temperatuur bepaalt hoe lang een en ander nog duurt.

Afb. 1. Toegang tot de Alexianenkapel (in de achtergrond). Rechts ervan, achter de kinderen, het Schokkebroersvestje Foto genomen vanuit de Sint-Michielsstraat in 1902, net voor de afbraak van het hoekhuis ernaast rechts op de foto (collectie DSMG).

Dat alles verloopt visueel vrij onopvallend, althans voor wie niet goed toekijkt of niet weet waar moet op gelet worden. Het lichaam lijkt intact, maar meerdere tekenen verraden wat er aan het gebeuren is. De gebruikelijke lijkverzorging en begraving is er op gericht het lijk in alle rust te laten verteren door de eigen lichaamsenzymen en bacteriën.

In tegenstelling tot de populaire opvatting, hoeven wormen daar niet bij te pas komen. Met die ‘wormen’ doelt men eigenlijk op maden van diverse insectensoorten die hun eitjes leggen in ‘aas’: open en bloot liggende lijken van dieren... en ook mensen, nu nog in oorlogstijd. (1) Ze beginnen hun werk in de meest toegankelijke plaatsen: de natuurlijke lichaamsopeningen en verwonde, vooral gekneusde lichaamsdelen. Daarin vinden de uiterst tere, pas ontloken parasietjes volop wat ze nodig hebben om voorspoedig en snel te ontwikkelen en tenslotte te verpoppen tot (meestal) vliegen en kevers. Verschillende soorten volgen elkaar op, eerst eitjes van mieren, dan van welbepaalde aasvliegen, enz. In de gerechtelijke anatomische onderzoeken uitgevoerd door ‘forensische’ pathologen, worden de types eieren, maden en insectenpoppen in lijken verzameld en geïdentificeerd om bij benadering na te gaan hoe lang een dode bovengronds ter plaatse lag, vooraleer het lijk gevonden werd. In de natuur zijn aaseters, klein en groot, nuttig omdat ze de soms massale hoeveelheden organisch materiaal in de omgeving verspreiden. Het zijn opruimers.

In het algemeen volstaat het dat de lichamen afgesloten worden van de vrije lucht, door bv. aarde, om de insecteninvasie te verhinderen. Dat is het bijzonderste (praktische) motief om te begraven en cremeren. Dat, en ook het beschermen van lijken tegen vraatzuchtige wilde zoogdieren (ratten, muizen, vossen, evers), vogels (bij ons vooral kraaiachtigen, elders aasgieren) en – niet te vergeten – ook tegen huisdieren zoals honden, katten en... varkens. Uiteindelijk komt het er op neer dat men er alles aan doet om het afstotelijke vooral visueel te weren: geen griezelig kroelende ‘wormen’ in en rond lichaamsopeningen, of onder de huid, geen verscheurde, afgerukte lichaamsdelen of dieren die daarmee rondzeulen, enz. Maar uiteindelijk gaat het versterven, het verteren, de putrefactie, onverstoord verder.

In onze streken werden de doden tijdens de laatste millennia meestal begraven om ze aan het hierboven beschrevene (en aan onze zintuigen!) te onttrekken. Dat kon op veel verschillende manieren gebeuren. Hele rijke mensen kwamen in een sarcofaag terecht. Een nogal griezelige term, als je ’t goed bekijkt: samengesteld uit de Griekse woorden sarkos (sarx, spier vlees) en

Afb. 2. Zelfde gezicht na de afbraak in 1902. Hierop is duidelijker te zien dat het vestje een rest was van de vestmuur op die plek (Foto 1902, DSMG).

phagein (eten), wat letterlijk betekent: vleeseter. De stenen kuip werd dus verondersteld het vlees ‘op te eten’, Zo’n massieve of gemetselde stenen sarcofaag was feitelijk enkel nodig voor bovengrondse graven: voor die gestorvenen dus waarvan de familie macht en rijkdom meteen na de dood wilde etaleren. En dan nog moesten de tomben goed dichtgemaakt worden. Vooruitziende lieden en families zorgden er dan ook voor dat hun zware ‘vleeseter’ kant en klaar ter beschikking stond. Ondergronds gemetselde grafkelders en houten kisten kunnen gravende bodemdieren, zoals mollen en regenwormen, lange tijd tegenhouden, maar verder zal het versterf niet zoveel verschillen van wat er gebeurt met onbeschermd in de aarde begraven lijken.

Uiteraard bestaan er ook andere manieren om dat alles te vermijden: het lichaam vernietigen door het vuur, bijvoorbeeld. De te volgen protocollen zijn door diverse religies ingekaderd geworden in sterk verschillende praktijken die allen hetzelfde hierboven beschreven effect beogen. Begraven gebeurt al heel lang en beperkt zich niet exclusief tot onze zoogdiersoort *Homo sapiens*. ‘De doden begraven’ hoorde trouwens eeuwenlang niet bij de christelijke ‘Werken van Barmhartigheid’ gebaseerd op bijbelse voorschriften. (2) Er waren trouwens geen zeven ‘Werken’, zoals velen onder ons leerden in de godsdienstles, maar zes! Daarnaast is er natuurlijk het alsmaar aan populariteit winnende cremeren. Ook iets met een aloude voorgeschiedenis. Denk aan brandrestengraven en aan urnen met de overblijfselen van verbrande lichamen uit de prehistorie.

Hoe begraven (ca. 1200–1800)?

Meestal werden de mensen, zowel bij ons als in warmere streken, heel snel na het overlijden, liefst nog dezelfde dag, de avond van de sterfdag, begraven. Avondlijk begraven met flambeeuwen (toortsen) was wel duurder (3). Pestdoden en, merkwaardig genoeg ook vrouwen gestorven in het kraambed, moesten rond middernacht begraven worden (4). Familie en vrienden mochten er niet bij zijn. Iets wat bij pest begrijpelijk is. Het doden opbaren, vroeger in het sterfhuis, nu in mortuaria, drong pas in de 19de eeuw goed door. Het ‘lijk groeten’ deed men niet. Men kwam op ziekenbezoek of woonde de laatste levensuren bij. Vanaf de 16de tot in de 19de eeuw legde men het lijk dikwijls korte tijd ten toon op een stromat voor het sterfhuis. (5)

Vooraleer in deel 2 en 3 uit te wijden over de begravers zelf, moet er iets verteld worden over hun manier van doen. Om meteen duidelijk te maken hoezeer de gebruiken tot in de jaren 1700 verschilden van het beeld dat we ons nu daarvan vormen, starten we met een vertaald fragment uit de beschrijving

door Philippe Ariès van het beruchte Cimétière des Innocents in Parijs (6): ‘Graven die zichtbaar zijn, dat wil zeggen gemarkeerd in de ruimte door een teken (kruis, stèle, zerk, enz.) zijn er heel weinig; ze liggen verspreid over een heel klein deel van het oppervlak. Er waren vooral grote massagraven, breed en diep, waarin de lijken naast en boven elkaar werden opgestapeld, verscheidene lagen dik, tot dat er geen meer bij konden. Dan werd de overvolle kuil dichtgemaakt en een eindje verder werd een nieuwe geopend’.

Zoiets kunnen we ons nu nauwelijks voorstellen, vooral niet omdat de middeleeuwse begraafgewoonten in de oudere, sterk verspreide literatuur geïdealiseerd werden tijdens het zogenaamde christelijk reveil in de 19de eeuw, reactie tegen het rationalisme. Toen woedde de ‘kerkhofstrijd’ om het al of niet begraven in ‘gewijde’ grond. De soms indrukwekkende grafmonumenten, kelders, stenen en tomben in kerken, gefinancierd door heel rijke families of gemeenschappen zoals bisschopskapittels, bezorgen ons eveneens een misleidend idee van hoe het er met de meeste lijken aan toe ging.

Ook in Gent was het beeld dat Ariès schetst van toepassing, zij het op veel bescheidener schaal (7). Stadskerkhoven konden erg klein zijn. Dat van de Gentse Sint-Niklaaskerk, bv., besloeg in de 18de eeuw niet veel meer dan een smalle strook tegen de kerkmuren, amper enkele meter breed. De lijken, al of niet in kisten, werden er eeuwenlang ‘ingepropt’, en telkens opnieuw bedekt met een laagje aarde. Dat ging zelfs zover dat er een berm ontstond tegenaan de buitenmuren van de kerk, die daardoor ernstige vochtschade leden (8). De grotere hoven waren beplant met bomen en struiken, er werd markt en kermis op gehouden, kinderen ravotten er, enz. Het waren druk bezochte publieke plaatsen, waar ‘van alles’ kon gebeuren. Op de kerkhoven waren de graven bijna nooit herkenbaar.

Houten grafkisten of sporen ervan werden talrijk aangetroffen in archeologische onderzoeken op sites met middeleeuwse en latere Gentse stadsgraven, maar dikwijls kon niet met zekerheid uitgemaakt worden of er al dan niet een kist geweest was. Ossuaria (knekelhuizen en -galerijen, ossuaires in het Frans, uit het Latijn ‘os’: been, ook in het Frans), heden vooral in Italië en Frankrijk nog te zien (9), zijn bij ons slechts schaars gedocumenteerd. Ooit waren ze er wel. Alfons Van Werveke beschreef hoe de (grote) beenderen, toevallig aangetroffen bij nieuwe inhumaties, verzameld werden in gemeenschappelijke kuilen en toegedekt met aarde. De schedels werden buiten in openlucht opgestapeld tegen de kerkmuur, meestal achter het koor en met een groot kerkhofkruis er boven op geplaatst (10). Hij vermeldt de ossuaria van het Klein Begijnhof (afb. 3), van Sint-Maartens (Ekkergem), Sint-Michiels en ’s Heiligs

Kerst (Seleskest). Bij de Sint-Baafskathedraal werd daarvoor nog in 1778 een natuurstenen gebouwtje opgericht, amper enkele jaren voordat Jozef II het begraven rond kerken verbood (1784). Toen Van Werveke in 1924 zijn tekst publiceerde, was Lotenhulle de enige Oostvlaamse plaats waar nog een historisch ossuarium intact bewaard gebleven was. Elders bleven slechts sporen bestaan: een beschermend afdakje tegen de kerkmuur, of het kerkhofkruis, al dan niet tot een ‘calvarie’ omgewerkt.

Afb. 3. Afdak van een tot ‘Kalvarie’ omgebouwd ossuarium aan de zuidelijke zijgevel van de kerk van het Klein Begijnhof O.L.Vrouw ter Hoyen, Lange Violettestraat (foto 2018).

Afb. 4. Lijk in een stro- of rietmat op een draagberrie (Brugge, Memlingmuseum).

In Gent waren er naast ossuaria ook ‘knekelputten’ en ze zijn er waarschijnlijk nog, onzichtbaar ondergronds. Twintig dergelijke begraafputten van diverse omvang werden archeologisch gedocumenteerd op het parochiekerkhof

van Sint-Pieters, de meest uitgebreid onderzochte historische Gentse begraafplaats. (11) In die knekelputten lagen de beenderen niet in anatomisch verband (zoals bij een onverstoord skelet). Dat wijst er op dat ze bij latere begraafwerkzaamheden gevonden werden en moesten verwijderd worden. Soms plaatsten de grafdelvers de oudere beenderen in een nieuw aangelegd graf samen met het daarvoor bestemde lijk.

Niet alle grafkuilen waren oorspronkelijk voor individuele lijken bestemd. Bij archeologisch onderzoek op het vroegere kerkhof van het Bijlokegodshuis kon vastgesteld worden dat bij de meeste begravingen meerdere kisten of individuen zonder kist samen in een kuil gelegd waren. Eén enkele leeg gemaakte en met puin heropgevulde grafkelder, vermoedelijk uit de jaren 1650-1700, was niet minder dan 3m breed en bijna 8m lang. (12) In het kleine Sint-Michielskerkhof onder het huidige Sint-Michielsplein, waar de bodem goede bewaring van het hout toeliet, werden zelfs zeven lagen kisten geteld en bij benadering in de 13de-14de eeuw gedateerd. (13)

Arm en rijk

Voor de armen, het grootste deel van de bevolking, waren houten grafkisten echter te duur. Hun lijken, in een doek of een stro- of rietmat gewikkeld (afb. 4), werden in een (herbruik)kist of op een berrie naar het kerkhof gebracht, waar men ze van de berrie, plank of uit de kist in de grafkuil liet 'schokken': schoksgewijs liet afglijden. Denk aan het 'zeemansgraf' met lijken die over een plank op de reling in het zoute water terecht komen. De meeste arme mensen konden zich zelfs het verlies van een linnen doek niet permitteren. Die werd na het 'ter aarde bestellen' terug meegenomen naar huis, mogen we veronderstellen. De versierde 'pelle' of lijkwade werd enkel gebruikt (herbruikt, in feite) bij de begrafenisdienst in de kerk. Ze was eigendom van de kerk of van de nering waartoe de overledene behoorde. Men moest betalen voor het gebruik. Vermoedelijk kwamen de meeste doden gewoonweg naakt of in een stro- of rietmat in de kuilen terecht. Van resten van matten wordt in de Gentse archeologische verslagen overigens geen melding gemaakt, ook niet bij onderzoeken op plaatsen waar de grondwaterstand en de aard van de bodem zorgt voor goede bewaring van organisch materiaal.

In dit artikel over voornamelijk 'arm' begraven komen grafkelders in kerken niet aan bod. Van de rijkdom bij dergelijke begrafeningen ten toon gespreid, getuigen nu nog de monumenten in de hoofdkerk Sint-Baafs en vooral ook de unieke grafsteencollectie opgesteld in het Historische Stenen Museum van de Sint-Baafsabdij. In dit verband moet vermeld worden dat de sociale status van

Afb. 4. Lijk in een stro- of rietmat op een draagberrie (Brugge, Memlingmuseum).

de overledenen ook op de kerkhoven herkenbaar bleef. De archeologen vonden op het oude Sint-Pieters parochiekerkhof vooral tekenen van rijkere begravingen in de onmiddellijke omgeving van de kerk. De zeldzame grafkelders ‘in open lucht’ werden aangetroffen heel dicht bij het westportaal van de tijdens de Franse Tijd verdwenen Onze Lieve Vrouw parochiekerk. Men geloofde namelijk in magisch contagium: ‘besmettelijkheid’, niet enkel van het slechte, van ziekten zoals pest, maar ook van het goede: van de ‘goddelijke genade’. Ook het ‘wijden’ van perifere kerkhoven, waarover in de jaren

1800 zoveel te doen was, gaat hierop terug.

Begraven worden in de kerk, ‘ad sanctos’ (bij de heiligen: versta dicht bij de relieken van heiligen in het koor), op de meest ‘heiligmakende’ plaats, was enkel weggelegd voor doden behorend tot families die het konden betalen. Maar die hadden dat misschien wel het meeste nodig, zoals Jezus van Nazareth verkondigde. Denk aan zijn vergelijking met de kameel, die door het oog van een naald moest zien te geraken.

Door schokkebroers in het graf geschokt

Keren we tot slot van dit deel even terug naar de Sint-Michielsvest. Voor de hoogst zonderlinge benaming schokkebroer en schokkezuster, schijnbaar alleen in Gent gebruikt, zijn in de literatuur geen bevredigende verklaringen te vinden (14). Aarzelend werd verondersteld dat die te maken had met het geschok waarmee de lijkdragers hun (zware?) last naar de kerkhoven zouden getransporteerd hebben (15). Religieuze extase, zoals bij de Amerikaanse ‘shakers’, lijkt hier uitgesloten. Nog anderen meenden zelfs dat het schokken veroorzaakt werd door overmatige alcoholconsumptie, nodig om de zware en weerzinwekkende taak te kunnen volbrengen (16). Dat is hoogst onwaarschijnlijk als men bedenkt dat de middeleeuwers, en zeker de dodenbezorgers onder hen, wat dat betreft wel wat gewend waren. En wat te denken dan van de schokkezusters?

Als we de betekenis niet zouden aanvaarden van schoksgewijs de lichamen van de draagberrie of -plank in de grafkuil laten glijden, moeten we afstand nemen van ons hedendaagse taalgebruik en te rade gaan bij het Middelnederlands (17). Naast de nu nog gebruikelijke betekenis(sen) van schokken had je er: schikken, stapelen, ophopen, tassen. Dat gebeurde onder andere met afgemaaid koren dat in schoven ‘geschokt’ werd om daarna, ‘goed geschokt’, in mijten te stapelen. Iets dergelijks toepassen in de begraafpraktijk, lijkt op het eerste gezicht vergezocht, grof zelfs, maar in de steden met hun talrijke lijken van armen en niet zo rijken, schrok men daarvoor niet terug. Dat mogen we gerust aannemen. Meer waarschijnlijk lijkt echter dat de benaming te maken heeft met de manier waarop de broeders de lijken of kisten vanop de draagberrie in het open graf lieten terecht komen. Misschien durfden ze er soms wel een stukje macabere show bij opvoeren?

Nadat de stenen vestmuur gedeeltelijk afgebroken was, werd bovenop de brede en vermoedelijk sterk verlaagde vestmuur bestrating aangelegd, Schokkebroersvest genoemd. Hoewel de naam pas aan het einde van de 17de eeuw voor het eerst neergeschreven werd, mogen we aannemen dat die ook vroeger

Afb. 5. Schokkebroersvestje met trappen (Aquarel René Van Herwege, 1889, Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer L70-15a).

in gebruik was. Plaatsnamen lagen eeuwenlang niet vast. Ze werden ‘uit de volksmond’ opgetekend. Dit wijst er op dat de schokkende begravers bij de Gentenaars niet als celledoers en nog minder als alexianen bekend stonden. In de eerste officiële Gentse straatnamenlijst opgemaakt in 1812 werd het dan ook Schokkebroersvest. Om de veststraat te bereiken moest men enkele meter klimmen. Toen de steeg aan het einde van de 17de eeuw bij de Sint-Michielsstraat voorzien werd van enkele trappen (afb. 5), kwam er protest van de burens: hun paarden, runderen en varkens hadden het daar moeilijk mee. Op de veststeeg in het hartje van de stad waren er toen inderdaad nog altijd stalletjes voor runderen en varkens (18).

Hoe kunnen we dit dodenverhaal beter eindigen dan met enkele verzen van de wijze dichter-bioloog Leo Vroman (19) met een afschuwelijk, maar realistisch beeld van een lichaam dat in water blijft liggen:

*Er drijft een meisje in de sloot.
Volgens haar mondje is ze dood,
maar volgens haar palingen en wormen,
leeft ze voort in wilde vormen.
Wat eens de eendjes had gevoed,
doet nu haar best voor 't woest gebroed.*

Bijzondere dank aan André Maes (DSMG, Sint-Amandsberg) voor de foto's (afb. 1 en 2), aan Gontran Ervynck en Gilbert Deleu voor inlichtingen over de begraafpraktijk van de Gentse alexianen, aan Gunter Stoops van het Gentse stadsarcheologieteam voor inlichtingen i.v.m. grafarcheologie en de vestconstructies.

Noten

- 1 Mimms, C. (1989). *When we die. What becomes the body after death*, Robinson, Londen. Nederlandse vertaling (2000), Elmar, Rijswijk, pp. 376.
- 2 ‘De doden begraven’ ontbreekt op de bekende 17de-eeuwse gevel van het huis ‘De Werken van Barmhartigheid’ aan de Gentse Kraanlei (niet: De ‘zeven’!). Zie Devriese, L., Kiezen tussen deugd en ondeugd aan de Kraanlei. De gevelsymbologie van Het Vliegend Hert en De Werken van Barmhartigheid. In: *De Heraut*, Gent, 2003, jg. 38, nr. 2, p. 3-9. Hoewel ‘De doden begraven’ al enkele eeuwen vroeger zou toegevoegd zijn aan het lijstje, bewijst de gevel aan de Kraanlei dat dit in de 17de eeuw nog niet algemeen gebruikelijk was. Die toevoeging is trouwens niet te vinden in bv. de Lutheraanse traditie.
- 3 SAG, Reeks 93 nr. 46, (Register XX - 1663), f. 140.
- 4 ‘... die men ghewone es bij nachte te begraven, omme te schuwen de vreesse van andere’

- (*Dagboek van Cornelis en Philips van Campene*, uitgave door F. De Potter, Annoot-Braeckman, Gent, 1870, p. 308).
- 5 Ariès, Ph. (1977 en 1987). *L'homme devant la mort*, Seuil, Parijs. Vertaling: Het uur van onze dood (1987). Elsevier, Amsterdam, en *Het beeld van de dood*, Sun, Nijmegen, p. 26. Oorspronkelijk: *Images de l'homme devant la mort*, Seuil, Parijs, 1983, pp. 677.
 - 6 Ariès, Ph. (1987), p. 106.
 - 7 In de geschiedschrijving wordt uitgebreid aandacht besteed aan de begraafpraktijken onder de bemiddelden. Voor wat de armen en uiterst armen betreft zijn de bronnen schaars; illustratiemateriaal ontbreekt nagenoeg helemaal. Dat geldt ook voor de overigens uitstekende beschrijvingen van de Gentse situatie bij Hollebosch-Van Reck, Y., Meillander, V. (1986). *Rendez-vous met Magere Hein. Doods- en rouwgebruiken in de 19de eeuw*, Gent Museum voor Volkskunde, pp. 149; Schepens, T. (2000). Het begrafenisritueel te Gent tijdens de 18de eeuw. In: *Oostvlaamse Zanten*, jg. 75 nr. 4, p. 334-357.
 - 8 Devriese, L. (2009). De berm op en de put in? Hoe klein het Sint-Niklaaskerkhof wel was in de jaren 1600 en 1700. In: *De Heraut*, jg.44 nr. 2, p. 3-14. Grondplan van het Sint-Jacobskerkhof in 1780 met bomenrijen bij De Potter, F. (1893). *Gent van den oudsten tijd tot heden*, Siffer, Gent, , deel 7, p. 108.
 - 9 Vovelle, M. (1983). *La mort et l'Occident de 1300 à nos jours*, Gallimard, Parijs.p. 159-163.
 - 10 Van Werveke, A. (1924, 19 juni), L' ossuaire du Petit Beguinage. In: *La Flandre libérale*,
 - 11 Bru, M.A., Vermeiren, G. (2010). Sint-Pietersplein: parochiekerk en kerkhof In: *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent*. Reeks 2 nr. 4, p. 101-120.
 - 12 Stoops, G. (2018). Bijlokekaai, Bijloke hospitaalsite. Heraanleg binnenterreinen. In: *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent* reeks 2 nr. 8, p. 53-71.
 - 13 PB: Bockstael, Ph. (1986). Sint-Michielsplein. In: *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent*, jg. 10 nr. 2, p. 79-78.
 - 14 Het elfdelige *Middelnederlandsch Woordenboek* van E. Verwijs en J. Verdam (1882-1941, Martinus Nijhoff, Den Haag) heet het: 'De oorsprong der naamgeving is niet bekend'. Stadsarchivaris Fris waagde zich evenmin aan een naamverklaring bij het Schokkebroersvestje (Fris, V. 1925, *De oude straatnamen van Gent*, Volksdrukkerij, p. 183). Frans De Potter (Gent ... deel 7, p. 275) geeft een akte uit 1684 aan: '... uitcommende op de straete ghenamemt Schokkebroersveste ...'. De vest werd allicht pas na de gedeeltelijke ontmanteling ca. 1560 omgevormd tot straat en zo genoemd.
 - 15 Broget, R. (1992). Het Schokkebroersvestje. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 21, p. 200; De Winter, R., Erauw, K (2017). *De Papegaaiwijk in Gent. Spiegel van 800 jaar religieus leven*, Gent-Nevele, De Papegay - Scribis, p. 85-100.
 - 16 Elaut, L., (1976). *Het leven van de Gentse ziekenhuizen*, Story-Scientia, Gent, p. 100. De auteur is sceptisch: 'Men beweert ...'.
 - 17 *Middelnederlandsch Woordenboek* van E. Verwijs en J. Verdam (1882-1941. Raadpleegbaar in de leeszaal van het Gentse stadsarchief - De Zwarte Doos en in zwaar geamputeerde vorm op het Internet.
 - 18 De Potter, F. (1993). deel 7, p. 274-276. Ook plattelanders die er in oorlogstijd een toevlucht zochten met hun vee, deden hun beklag over die trappen.
 - 19 'Het vlees en ik' (fragment). Leo Vroman, Nederlands-Amerikaans bioloog, schrijver, illustrator en dichter (Gouda 1915-Forth Worth, 2014). Uit *Gedichten 1946-1984*, Querido, Amsterdam, 1985.

HOE DE *HARMONIE*, NIEUW PEILSCHIP VOOR NORTH SEA PORT, AAN ZIJN NAAM KWAM

Huguette Taymans

In 2017 werd beslist om de Gentse haven en de havens van Zeeland te fusioneren tot North Sea Port (1). Deze grotere entiteit moet het mogelijk maken het havengebied, dat zich uitstrekt van het Nederlandse Vlissingen tot het Vlaamse Gent, verder uit te bouwen en economische groei te creëren door de diversificatie van sectoren en (handels)zones. Het initiatief beoogt een duurzame toename van toegevoegde waarde, werkgelegenheid en overslag, zowel maritiem als via de binnenvaart. In 2022 wil North Sea Port als vooraanstaand merk bekend staan in de internationale havenwereld en een bijpassende professionele dienstverlening bieden.

Afb. 1. Inhoudigingspenning met recto (voorkant) lichtjes geïdealiseerd portret en randschrift GUILLIELMVS I – BELGARVM REX: Willem I – koning der Belgen (zo zie je maar ...).

De fusie startte op 1 januari 2018 en een eerste realisatie was de gezamenlijke aankoop van een peilschip. Door het gebruik van dit schip zou men over het ganse havengebied de diepte van de bodem kunnen meten om aldus de eventuele noodzaak van baggerwerken te kunnen vaststellen.

Afb. 2. Verso van de inhuldigingspenning: Een Hermes van het bodybuildertype met zedig lendendoekje op een bootje. Een zich languisant neervleurende Demeter (godin van de vruchtbaarheid) met hoorn des overvloeds er naast. Onderschrift: PT ORDD FLAND. ORIENT. ET ZEELAND CUM SENAT. GAND GRATI: de dankbare provincieraden van Oost-Vlaanderen en Zeeland samen met de Gentse gemeenteraad). In de rand FLUVIUS EXUNDANTIBUS NAVIRUSQUE NOVA IN OCEANUM VIA MDCCCXXVII: Nieuwe waterweg (stroom) voor ontwatering en scheepvaart 1827.

Men wilde voor dit nieuwe schip een naam die zowel historisch als symbolisch verantwoord zou zijn. Er werd gezocht in de archieven van de beide havens. Echter zonder resultaat. Via het internet kwam men terecht bij een numismatisch artikel dat in 2008 was verschenen (2). Hierin stond dat voor de plechtige inhuldiging op 18 en 19 november 1827 van het nieuwe kanaal twee

Afb. 3. Strooiopenning (zie hoofdtekst).
Recto: LANDBOUW EN KOOPHANDEL
(in die volgorde!) met symbolen: staf van
Hermes met dubbele slang (caduceus, sym-
bool van de handel, hier niet gevleugeld),
korenaren en een truweel.

Afb. 4. Strooiopenning verso: KANAAL
VAN NEUZEN OP GENT GEOPEND DEN
18 NOV. 1827.

penningen van de hand van Braemt werden uitgegeven.

De eerste medaille was de grote inhuldigingspenning met de beeltenis van Koning Willem I. Ze werd geslagen in goud, zilver en koper. De tweede was een strooiopenning die eveneens in die drie metalen werd uitgevoerd. Strooigeld of zaaigeld zijn muntjes die bij feestelijke gelegenheden over de aanwezigen werden uitgestrooid. Een eeuwenoud gebruik.

Maar vooral een welbepaalde passage uit het artikel trok de aandacht van het bestuur van North Sea Port omwille van de vermelding van de naam *Harmonie* van het eerste schip. Dat had als thuishaven Hamburg en was met een lading wijn uit Bordeaux het nieuwe kanaal binnengevaren op 3 december 1827. Via de voorzitter van de numismatische vereniging EGMP werd contact gezocht met de auteur van bewust artikel om te informeren naar de bron van deze informatie. Deze werd digitaal toegestuurd. Het ging over een bijdrage in de toenmalige krant *De Gazette van Gend*, verschenen op 6 december 1827, die als volgt luidde:

Gend den 5 december. De inwoners dezer stad hebben voorleden maendag de aendoenelyke vertoonige genoten van in deze haeve te zien binnenkomen het hamburgsch schip, de Harmonie, kapiteyn A.H.M. Vitter, komende rechtstreeks van Bordeaux met wynen, aen de consignatie van den heer F.C. de

Crom alhier; dezen kapiteyn had in zynen overtocht maer 9 dagen zee gehouden , zyn schip was in het binnenkomen met wimpels en vlaggen vercierd, en is van de schoonste bouwinge, indien het zelve had kunnen deel maeken van den stoet by de openinge der vaerd, hadde het boven alle de andere schepen voordeeliglyk bemerkt geweest. Het schynt dat de regencie dezer stad, welke altyd zoo veel deel neemt in al het gene aen de inwoonders kan voordeelig zyn, aen den kapiteyn eene medalie zal schenken, ter vereeuwige zynder komst alhier, vermids hy den eersten is, die met zyn schip directelyk uyt eene vremde haeve, met goederen, langs onze nieuwe vaerd, is toegekomen.

De aan de kapitein beloofde medaille is tot nu toe niet opgedoken, maar de naam voor het nieuwe peilschip was gekend. De naam Harmonie is niet alleen historisch verantwoord, zijnde het eerste schip in 1827, maar staat ook symbool voor de harmonieuze samenwerking tussen beide havens. Beter kon niet. Door de opzoekingen voor een numismatisch artikel en de digitalisatie van de Jaarboeken van het EGMP was het dus mogelijk om de gegevens ter beschikking te stellen voor een gans ander doel dan ze destijds bedoeld waren.

Afb. 5. De Harmonie (foto 2018 North Sea Port, met dank aan Judith Everaard).

De nieuwe peilboot werd door scheepswerf ‘Next Generation Shipyards’ gebouwd in Lauwersoog, in de buurt van Groningen in het noorden van Nederland. De *Harmonie* is een manusje-van-alles (afb. 5). De hoofdopdracht is het peilen van de diepte van alle havens/dokken van North Sea Port en de vaargeul de Wielingen voor de Zeeuws-Vlaamse kust richting Vlissingen. In de getijdenhavens/dokken, die sneller dichtslibben, gebeurt dit zes keer per jaar, in de andere havens/dokken twee keer. Ook peilingen van baggerwerkzaamheden bij onderhoud en tijdens nieuwbouw staan op het programma, net als allerhande inspectievaarten en verkeersbegeleiding bij grote operaties. De *Harmonie* kan ook ingezet worden voor commerciële rondvaarten en bij calamiteiten.

Op 19 maart 2018 werd de *Harmonie* gedoopt in aanwezigheid van Vlaamse en Nederlandse personaliteiten. De doop verliep niet helemaal vlekkeloos. Zeeuws gedeputeerde en bestuurder van de haven van Zeeland, Carla Schönknecht moest aan een dun koord trekken waarna een champagnefles tegen de boot kapot zou slaan. Maar het mechanisme dat hiermee in werking werd gezet, haperde bij de eerste poging. Uiteindelijk sloeg de fles gelukkig wel kapot tegen de boeg.

Noten

- 1 *De Standaard* 8 december 2017.
- 2 Taymans, H. (2008). Penningen als leidraad voor de geschiedenis van het kanaal Gent-Terneuzen en de Gentse Haven. In: *Jaarboek Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde* (EGMP), p. 41-117. De penningen uit de collectie van de auteur werden door haar gefotografeerd.

EEN DOOR GODSDIENSTTWISTEN VERDEELDE FAMILIE

De familie Schoutheet in het Gentse (1577-1578)

Danny Mattens

De naam Schoutheet betekent in het Nederlands schout. In het Oudfrans is dat écouthète, escoutète, in het Hoogduits: Schultheiss. Dat is iemand die een oordeel, een schuld uitspreekt. In de geschiedenis van het Gentse blijven herinneringen aan die familie bewaard, met name op het Westveld (Sint-Amandsberg). Daar verscheen de naam Schoutheet (Schautheet, Schouteet, Schoutheete) in de achttiende eeuw. Dat was in de persoon van Jean Baptiste Schoutheet, vrijgezel, advocaat bij de Raad van Vlaanderen en schepen van de Keure van de stad Gent (1). In 1786 deed hij een massieve aankoop op het toenmalige Heiveld te Oostakker uit de nalatenschap van Pieter Ignace de Corte, heer van Bruynsputte. In het landboek van Oostakker uit 1672 wordt wel een Christoffel Schoutheet vermeld, die eveneens gronden te Oostakker in zijn bezit had.

Van die familie, later de Schoutheete de Tervarent, wordt in de bibliotheek van de Gentse universiteit een wapenboek bewaard met daarin een wapenschild op naam van ‘Jan de Schoutheet, twaalfste schepen van de Keure’ van de stad Gent tijdens de Calvinistische Republiek. In en rond de stad Gent waren toen drie (de) Schoutheete’s actief in beide kampen, zijnde de Spaansgezinden en de opstandelingen. Dit is geen fenomeen enkel eigen aan de 16de eeuw. We hebben dit in recentere tijden meegemaakt tijdens de tweede wereldoorlog die in bepaalde families als een echte splijtzwam werkte.

Voor wat hieronder volgt is er geen enkele bron die de verwantschap duidelijk weergeeft van leden van de familie Schoutheet betrokken in de zestiende-eeuwse politiek-godsdienstige troebelen in Gentse. Het enige bewijs vormen de hier besproken wapenschilden, onder andere te vinden in een wapenboek. De periode waarin dit werd samengesteld trok onze aandacht (2). Vooraan zijn uittreksels uit de Gentse stadsrekeningen van rond 1578 mee ingebonden.

Laat dat nu net een interessante periode zijn. In 1577 namelijk startte een beweging voor de stad Gent, namelijk de Calvinistische Republiek.

De Gentse ‘Calvinistische Republiek’, summier

De Calvinistische Republiek die in Gent een aanvang nam in 1577, zal eindigen in 1584 bij de val en terechtstelling van Hembyse, belangrijkste aanstichter van de Republiek. Het feit dat er in Gent een ‘staatsgreep’ werd gepleegd hoeft helemaal niet te verwonderen. Immers, na het vertrek van Filips II uit Vlaanderen en de afzwakking van de ketterijbestrafing onder landvoogdes Margaretha van Parma, ontstonden godsdienstige en sociale beroeringen. Die mondden uit in de eerste Beeldenstorm in augustus en oktober 1566 (3). Daarna zijn de negatieve gevoelens blijven gisten. In dat troebele klimaat werd op 8 november 1576 de Pacificatie van Gent ondertekend die een godsdienstvrede beoogde.

De ‘Republiek’ kende drie stadia: (1) van 1577 tot 1579: de vestigingstijd (‘instauratie’), met als begindatum 28 oktober 1577; (2) van 1579 tot augustus 1583: een relatief rustige middenperiode waar Hembyse wordt verdreven en Ryhove aan het bewind kwam. En (3) tot augustus 1584: Hembyse werd teruggeroepen en oefent meteen een dictatoriaal gezag uit, maar hij wordt beschuldigd van hoogverraad en onthoofd.

Filips de Croÿ, aanhanger van Spanje, kortweg Aarschot omdat hij de Bourgondische eretitel ‘hertog van Aarschot’ kreeg, werd in 1577 tot stadhouder van Vlaanderen benoemd. Het is tijdens zijn bezoek aan Gent dat hij weigert in te gaan op de vraag om de privileges en bestuursorganisatie van vóór 1540 aan Gent terug te schenken. Keizer Karel had deze in dat beruchte jaar ontnomen na een Gentse weigering om verhoogde belastingen te betalen. Dat was het jaar waarin hij ook besliste een dwangburcht, het latere Spanjaardenkasteel, te doen bouwen op de plaats waar vroeger de Sint-Baafsabdij stond. De zogenaamde *Concessio Carolina*, een serie maatregelen die de macht afnamen van de ambachten en de stedelijke poorterij, kwam toen in voege. De jaarlijkse ommegang van de Stroppendragers tijdens de Gentse Feesten getuigt nog van de vernedering die Gentenaars toen moesten ondergaan (4).

Op 28 oktober 1577 gaat Ryhove, tweede voorman van de Gentse calvinisten, nog een laatste keer met Aarschot praten in de hoop dat deze alsnog zou toegeven om privileges en bestuursorganisatie terug te geven. Aarschot weigert opnieuw. Het wordt Hembyse, de andere en minder soepele leider van de Gentenaars, allemaal te veel en hij grijpt drastisch in. Het opstandige bewind

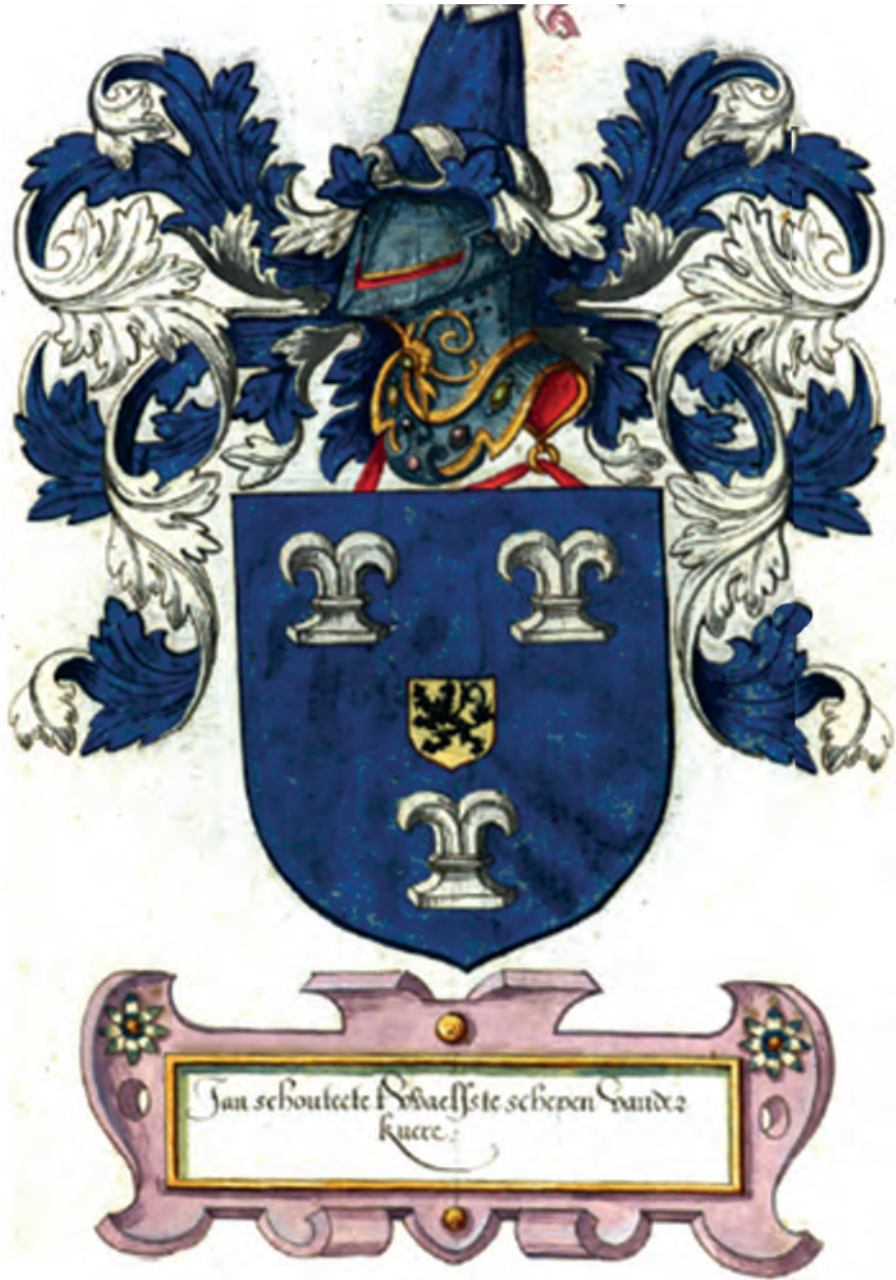
neemt Aarschot en een deel van zijn gevolg gevangen. De meeste van deze gevangenen kwamen nooit meer vrij. Ze werden vermoord of kwamen om van honger en ontbering in hun gevangenis. Enkelen wisten wel te ontsnappen.

Vier dagen na de gevangenneming van dit notoir gezelschap richtten de ‘revolutionairen’ het Comité der XVIII op. De taak van het ‘Comité’ was tweeledig. Het moest (1) de versterking en verdediging van de stad organiseren en (2) met de bestuurlijke zaken van de stad Gent regelen. In dit ‘Comité’ vinden we Jan Schauteete terug. (5) Na een tijdje haperde de werking van de schepenbanken en van het Comité dat boven hen stond. De leden van de schepenbanken werden naar huis gestuurd en er werden nieuwe verkozen.

Jan Schauteete, schepen van de Keure van de stad Gent

Jan Schauteete was dus twaalfde schepen van de Keure van de opstandige stad Gent. Zoals gezegd was hij aanvankelijk lid van het ‘Comité der XVIII’ en werd hij vervolgens in het dagelijks bestuur van de stad Gent opgenomen als twaalfde schepen van de Keure. In het dagelijkse leven was hij waarschijnlijk lid van de nering van de vrije schippers. Hoe dan ook, Jan behoorde tot wat Despretz de ‘ambachtelijke aristocratie’ noemt. Of hij een fundamentele orangist was, valt te betwijfelen. Hij zal ook maar een jaar als schepen van de Keure functioneren tijdens de Calvinistische Republiek. Bovendien zou hij zijn broer François, actief in het andere kamp, beschermd hebben tijdens de Beeldenstorm en alles wat daar op volgde.

Over de afkomst van Jan Schauteete bestaat enige verwarring. Onze belangrijkste bron in deze is een genealogie in het bezit van ridder Amédée de Schoutheete de Tervarent. Het boek is echter niet altijd even betrouwbaar. Zo twijfelt de samensteller de Schoutheete de Tervarent aan de afstamming. Eerst geeft hij Gilles (Egide) de Zuylen de Schoutheete en Walburga van Amstel, dochter van de heer van Amstel, als ouders op. Twintig bladzijden verder geeft hij aan dat misschien Guillaume de Schoutheete de Tervarent de Zaemslach en Marguerite Uutenhove (dochter Georges x Elisabeth de Hoedevelde) de ouders van Jan zijn. Hij zou al schepen van de Keure van de stad Gent geweest zijn in 1551 en 1557. (6) In het aangehaalde wapenboek vinden we zijn wapenschild terug. Opvallend is dat het verschild van de familie Schoutheet zoals we het nu nog kennen, gebruikt door de huidige familie de Schoutheete de Tervarent. Dat van Jan verwijst duidelijk naar de familie van Zuylen, maar dan gebroken met een hartschild (schildje vevat in het eigenlijke grote schild). Daardoor is het wapenschild herkenbaar als dat van de familie de Schoutheet (van Zuylen) dit Erpe.

afb. 1. Wapenschild van Jan de Schoutheete (Bibliotheek Ugent).

Abt François de Schoutheet, norbertijn

François (de) Schoutheet was een geestelijke, norbertijn (premonstratenzer), in de abdij van Drongen. Tijdens de eerste beeldenstorm (1566) werd dit klooster bijna volledig met de grond gelijk gemaakt. Veel van de paters waren gevlucht, anderen trokken zich terug in Gent in hun refugehuis, het 'Hof van Drongen' bij het Patershol. Eens de beeldenstormen voorbij werd de werking van de abdij stilletjes aan weer heropgenomen. De kloostergemeenschap moest het echter zonder abt stellen. Een abtskeuze drong zich op. Bij deze verkiezingen kwam François slechts als derde uit de bus. Door een samenloop van omstandigheden werd hij echter toch als abt aangeduid. Dat en het feit dat hij als katholiek priester met rust werd gelaten tijdens deze troebele tijden heeft hij misschien aan zijn broer Jan te danken.

Abt François was de zoon van Jan en Anne van der Pletsen. Hij overleed in 1601 op reis in Veurne. (7) Jan de Schoutheet en Anne van der Pletsen zijn niet het eerste, maar het derde koppel dat ook in aanmerking komt als ouders van Jan en François de Schoutheet en dat allemaal in eenzelfde genealogieboek! Dus nogmaals: het boek van A. de Schoutheete de Tervarent is niet echt betrouwbaar. Navraag bij wijlen baron de Schoutheete de Tervarent, beheerder van het familiearchief, leverde niets op.

Deze de Schoutheet zal op het einde van de 16de eeuw instaan voor de heropbouw van de kerk van deze Vlaamse norbertijnerabdij. Dat abt François (de) Schoutheet een gewichtig man was in het Vlaamse politieke landschap, blijkt onder andere uit het feit dat hij in 1600 aangeduid wordt om de Vlaamse geestelijken te vertegenwoordigen tijdens de vergadering van de Staten-Generaal die dat jaar door de aartshertogen werd samengeroepen. (8) Het wapenschild dat abt François gebruikte was duidelijk dat van de familie van Zuylen, al is de kleur van het schild anders: groen-blauw. Het veranderen van kleur van het wapenschild zelf of van de stukken wordt in de heraldiek beschouwd als een breuk. Het gaat hier dus om een andere tak van de familie van Zuylen. De leuze onder het wapenschild is *Vita Si Scias Uti Longa*. Het wapenschild zoals het gevoerd werd door abt François de Schoutheete toont drie zuilen van zilver geplaatst 2-1 op een veld van sinopel (groene diagonale strepen van linksboven naar rechtsonder). Dat is een overduidelijke verwijzing naar het wapenschild van Zuylen dat te omschrijven als op een veld van keel (blauw) drie zuilen van zilver, geplaatst 2-1. Het wapenschild van abt François vertoont dus een breuk met het originele wapenschild.

afb. 2. Wapenschild van abt François de Schoutheete uit het archief van de Grimbergenabdij, welwillend bezorgd door Willy Herteleer, voorzitter van de heemkundige kring Dronghine. Let op de attributen: de abtsmijter en staf als abt. Er zijn ook stukken van een rozenkrans te zien. Volgens de kerkelijke heraldiek was een abt of abdis gemachtigd dit soort zaken in hun wapenschild te voeren.

Nog een tweede François de Schoutheet, heer van Erpe en Laarne

François werd in Aalst geboren op 6 februari 1532. Hij was de zoon van Pierre en Isabelle van der Gracht. Hij zal huwen met Anna de Montmorency, dochter van Boudewijn en Anna de Rubempré en draagt als heer van Erpe uiteraard het wapen van Erpe. Circa 1570 kwam de familie Schoutheet in het bezit van het slot van Laarne. François de Schoutheet, baljuw van Kortrijk, had het in zijn bezit ten tijde van de Beeldenstorm. De familie Schoutheet verwierf in 1640 de titel van baron. (9)

François de Schoutheete werd samen met Aarschot, hoofdpion van het Spaanse bewind, door de opstandige Gentenaars gevangen gezet. In 1568 was hij benoemd tot koninklijk ontvanger van de confiscaties uitgesproken tegen diegenen die de stad en de kasselrij Kortrijk bij de godsdiensttroebelen van 1566-1567 betrokken waren geweest. (10) Alleen al daardoor zal hij omstrede geweest zijn. François de Schoutheete slaagt er in na twintig maanden opsluiting te ontsnappen, samen met de heren van Zwevegem en Ressegem (Vilain). Na zijn succesvolle vlucht zette hij zich onmiddellijk aan het hoofd van de Malcontenten. Hij nam daarbij de wapens op tegen het calvinistisch bestuur van Gent. De Malcontenten waren een groepering van katholieke edelen die zich in de jaren 1577-1578 aan de zijde van Filips II schaarden met een eigen leger. Ze werden door de calvinisten spottend moeytemaeckers of paternosterknechten genoemd. Het feit dat de Schoutheete zich aan het hoofd van de Malcontenten had gezet bracht mee dat zijn eigendommen te Laarne en te Kortrijk volledig vernield werden. Het slot was op 24 juli 1579 'ruyné et bruslé', waarna het tien jaar onbewoonbaar was. (11) François overlijdt op 10 april 1596.

de Schoutheete van Zuylen dit d'Erpe

Het wapenschild van Jan de Schoutheete, twaalfde schepen van de Keure van de stad Gent (Wapenboek van de stad Gent, ca. 1578, bewaard in de bibliotheek van de Ugent) lijkt heel sterk op dat van de familie van Zuylen en op dat van abt François de Schoutheet. Op een veld van azuur vertoont het drie zuilen van zilver, geplaatst 2-1, met hartschild Erpe. Zowel Jan de Schoutheete als François de Schoutheete, heer van Erpe en Laarne hebben dit wapenschild gedragen. We mogen er dan ook van uit gaan dat de politieke tegenstanders Jan en abt François de Schoutheete 'dit d'Erpe heel nauw met elkaar verwant waren.

Besluit

Of het genealogieboek in familiebezit betrouwbaar is, valt moeilijk te controleren. De samensteller geeft weinig bronvermeldingen en de geciteerde zijn in veel gevallen niet meer beschikbaar. Hij verwijst naar notities en documenten uit het familiearchief. Daar schiet helaas nauwelijks nog iets van over. Als bij wonder heeft baron Philippe de Schoutheete de Tervarent nog een deel(tje) kunnen recupereren, maar dat is bitter weinig in vergelijking met de omvang die het archief moet hebben gehad.

Of het genealogieboek als bron nu betrouwbaar is of niet, maakt in dit geval niet zoveel uit. Alleen al door de vergelijking van de wapenschilden kan met zekerheid gesteld worden dat de hierboven beschreven drie figuren, die te maken hadden met de Gentse Calvinistische Republiek, met elkaar verwant waren. De verwantschap van deze drie personages met de huidige adellijke familie de Schoutheete de Tervarent is echter minder zeker. In het verre verleden zijn er inderdaad raakvlakken. Wel dient gezegd dat de familie van Zuylen, zoals wij die in dit bestek hebben leren kennen, is uitgestorven rond 1700. De huidige familie de Schoutheete de Tervarent voert het wapenschild dat in de 16de eeuw voor het eerst door de familie Schoutheet werd gebruikt.

Noten

- 1 Mattens, D. (2014). Jean-Baptiste Schoutheet (1735-1806). Dendermonds-Gentse notabele op de drempel van een nieuw tijdperk. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 43, p. 387-394.
- 2 Het wapenboek is op last van UGent ingescand.
- 3 Despretz, A. (1963). De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579). In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1963, deel XVII, p. 119.
- 4 Over de bouw en de lotgevallen van de dwangburcht van Karel V en later Farnese zie *Het Spaans Kasteel Gent, Buren van de abdij*, Gent, 2018, pp. 270.
- 5 Despretz, A. (1963). p. 135.
- 6 de Schoutheete de Tervarent, A. ((1861). Histoire de la maison de Schoutheete, du Pays de Waes, issue de celle de Van Zuylen, de Hollande, Dalschaert-Praet, Sint-Niklaas, p. 84-85.
- 7 de Schoutheete de Tervarent, A. (1861), p. 147.
- 8 Mededeling van baron de Schoutheete de Tervarent, 2010.
- 9 de Schoutheete de Tervarent, A. (1861). p. 51.
- 10 Decavele, J. (1995). Kettens en papisten in het Kortrijkse stadsbestuur (1561-1580). In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XLIX, p. 235.
- 11 [nl.wikipedia.org/wiki: Kasteel van Laarne](http://nl.wikipedia.org/wiki:Kasteel_van_Laarne), laatst geraadpleegd: 25.11.2017.

LAEMMLE'S THEATRE IN GENT (1913)

Een initiatief van Carl Laemmle, de 'stichter' van Hollywood

Guido Deseijn

Recent kon op de noordzijde van het Koningin Maria Hendrikaplein een tot nu toe onbekend vroeg filmzaaltje als 'buur' en 'voorloper' van de bekende Ciné Rex geïdentificeerd worden. Dit kon via een sterke uitvergroting van een postkaart uit ca. 1913 (afb. 1 en 2). Het perceel van de anno 1932 gebouwde Ciné Rex naar ontwerp van de Gentse architect Geo Henderick (1876-1957) was ten tijde van de Gentse Wereldtentoonstelling 1913 nog braakliggend. De rechtse buur van deze Interbellum filmzaal was in 1913, naast het prestigieuze megahotel Flandria, een van de kleinere hotels die tegenover het nieuwe Sint-Pietersstation op het Koningin Maria Hendrikaplein verrezen. Op het gelijkvloers (in de achterzaal?) van dit gebouw blijkt toen in functie van de Wereldtentoonstelling een filmzaaltje geïmproviseerd te zijn. Op foto is dit herkenbaar aan het ovaal uithangbord waarop heel moeilijk, maar nog net leesbaar: LAM-M'S (LÄMM'S) THEATRE te zien is.

Filmmagnaat Carl Laemmle

Het ging hem hier zonder twijfel om een initiatief van de (toen) nog bij ons onbekende (Karl) Lämmle (Laemmle), een Duits-Joodse migrant in 1884 uitgeweken naar de Verenigde Staten, die zich na 1900 daar had ontpopt als film-exploitant (afb. 3). Er is spijtig genoeg verder (voorlopig) niets over zijn aanwezigheid in 1913 binnen Gent of zelfs binnen Europa gepubliceerd. Het was niet zo maar een avonturier die winst zocht op de Expo. In de Verenigde Staten had hij immers al een stevige reputatie opgebouwd. Hij overleed in 1939 als een van Amerika's bekendste filmmagnaten.

Carl Laemmle (Karl Lämmle, Laupheim, nu BRD, 1867 - Beverly Hills 1939) was een typisch American Dream product: 'The German who invented Hollywood'. Na de spreekwoordelijke twaalf stielen en dertien ongelukken had hij in Chicago geïnvesteerd in zogenaamde Nickelodeons (5-cent filmtheaters

met ‘kijkkasten’) en in Laden-Kino’s (café-cinés). In 1908 leidde ‘Lucky’ Laemmle al het grootste filmverdeel- en -apparatuurbedrijf in de Verenigde Staten. Met de slagzin ‘I am the moving picture man’ en ‘It can be done!’ stichtte hij in 1910 zijn eigen productiehuis IMP (Independent Moving Picture Company) dat in 1912 fuseerde tot Universal Pictures. Als gewiekst zakenman won hij al zijn processen tegen Thomas Edison om met diens patenten eigen films te kunnen produceren en verdelen. Filmpionier Laemmle werkte als eerste in Hollywood met ‘stars’ en maakte hen beroemd door ze met naam te afficheren. In 1913 stelden zijn studio's als toenmalig grootste van Amerika 2000 mensen te werk. Zijn beroemdste (latere) producties zijn o.a. The Hunchback of Notre Dame (1923), The Phantom of the Opera (1925), All Quiet on the Western Front (1930), Dracula en Frankenstein (1931) en The Mummy (1932).

Afb. 1. Kon. Maria Hendrikaplein, kort na de aanleg (Stad Gent, Zwarte Doos - Stadsarchief, Archief SCMS, prentbriefkaarten nr. 1540).

Aan het pas aangelegde Maria-Hendrikaplein

Heel goed mogelijk dus dat een vertegenwoordiger of concessionaris van zijn firma (of Laemmle zélf?) te Gent neerstreek op een ‘strategisch’ gekozen ligging tegenover het Sint-Pietersstation om zijn films in Europa te promoten. In 1912 had hij in Berlijn zijn eerste Europese kantoor geopend. Sinds 1913 reis-

Afb. 2. Sterk uitvergroot detail van afb. 1 (links) met het gevelschrift, op papieren reproducties nauwelijks herkenbaar.

de hij elk jaar gedurende verschillende maanden door Europa om voor zijn pas opgerichte Universal filmmaatschappij zakelijke contacten te leggen. Op de vorige internationale werelddtontoonstelling in Turijn (1911) stond Laemmlé's productiefirma nog in haar beginfase. Maar in 1913 had hij als producer al honderden en honderden kortfilms ('shorts') op zijn naam te verdelén: ca. 120 nog uit 1909 en 1910, ca. 140 uit 1911 en ca. 225 uit 1912. In 1913 zou dat aantal nog eens met ca. 183 aangroeien! Méér dan Pathé of Gaumont toen samen aan te bieden hadden.

Met de vestiging van een filmtheatertje aan het pas gerealiseerde koningin Maria-Hendrikaplein zou een voorloper gecreëerd worden voor de latere bouw van buur Ciné Rex. De voorgevel van het hotel Continental, waar Laemmlé (minstens) voor de duur van de Gentse Werelddtontoonstelling een

Afb. 3. De vroegere Cinema Rex hier in restauratie (foto 2018). Rechts het vroegere Hotel Continental, nu restaurant en tapas bar, waarin Laemmle's Theatre anno 1913 films draaide.

filmzaaltje exploiteerde, bestaat nog steeds, nauwelijks gewijzigd (afb. 4). Enkel de borstweringen op de verdiepingen zijn gemoderniseerd. Op het gelijkvloers draait nu een restaurant.

In het begin van de Eerste Wereldoorlog zal alle contact met de Verenigde Staten (voorlopig) verbroken zijn. Toen de Duitsers in augustus 1914 België binnenvielen zal vermoedelijk ook Lämmlle's Theatre slachtoffer geworden zijn van uitbarstingen van patriottisme. Horeca met Duits klinkende naam, waar Duits personeel tewerkgesteld was, of waar Duits bier – eens de hype van de Gentse Wereldtentoonstelling – werd geschonken, zijn toen geplunderd of gesloten o.a. de Wintergarten, het vroegere Coliseum. En na het binnenmarcheren van de Duitse troepen in Gent op 18 oktober 1914 zal ook het handelsklimaat niet meer gunstig zijn geweest voor de Amerikaan Laemmle...

Afb. 4. De 46-jarige Carl Laemmle (© IMBd Picture - royalty free).

Slot

Het lijstje van de ondernemers die de 19de Internationale Wereldtentoonstelling (als dusdanig erkend door het 'Bureau International des Expositions') te Gent anno 1913 uitkozen om in de voetsporen van de Franse gebroeders Lumière hun 'nouveau' wereldkundig te maken, zoals Pathé of Gaumont, kan m.i. nu met Laemmle's USA -'connection' worden aangevuld.

Referenties

- Eileen Bowser: 'The Transformation of Cinema 1907-1915' ('History of the American Cinema')
- Charles Harpole, general editor - University of California Press 1990). [www.imdb.com: https://www.imdb.com/name/nm0480674/](https://www.imdb.com/name/nm0480674/)
- In 2017 werd in Stuttgart in het 'Haus der Geschichte Baden-Württemberg' de eerste grote Laemmle-tentoonstelling geopend ter gelegenheid van de 150ste verjaardag van zijn geboorte <https://www.hdgbw.de/fileadmin/templates/img/panoramen/Carl-Laemmle-Presents/index.html?html5=prefer>.
- In zijn geboortestad Laupheim (nabij Ulm) is in het 'Museum zur Geschichte von Christen und Juden' een permanente afdeling aan hem gewijd.

DE HEILIGE ANTONIUS VAN DE ZUIDSTATIE

naar Emiel Andelhof

Gent kende, naast de in GT al ruim aan bod gekomen heilige kluizenaar Antonius van Egypte (die met het varkentje) en Antonius van Padua, nog een derde, ditmaal levensechte Sint-Antonius, geboren en getogen Gentenaar. Zijn beschrijving ontleen we aan Emiel Andelhof's Galerij van Gentsche Typen (1942)

Omstreeks 1900 kon men aan het toen nog volop functionerende Zuidstation dagelijks een merkwaardig schouwspel mee maken. Een statige figuur stapte er traag naar het stationsgebouw, met grote afgemeten passen, het hoofd in de lucht, onbekommerd met wat rond hem gebeurde. In zijn rechterhand droeg hij een stokje waarmee hij zijn geliefkoosd huisdier tot de orde kon aanmanen. Dat beest dat hem steeds dichtbij op de hielen volgde, was ... een varken, zwart als pek, blinkend als een pas gepoetste spiegel!

Vandaar dus de naam, of beter gezegd bijnaam van dit zonderlinge personage dat, met huisdier en al dagelijks hier of daar in een café aan het Zuid een 'kootje' (geneverke) ging pakken. De man was voor zijn pensionering spoorwegbeambte geweest. Zijn taak bestond er voornamelijk in aankomst en vertrek van de treinen in het 'kopstation' Gent-Zuid te melden. Dat deed hij door witte borden met in zwarte klare cijfers en letters aangeduide bestemming en vertrekuur van de treinen op te hangen boven de betreffende perrons en daarna weer af te haken. En niet enkel dat: hij moest ook de reizigers tot voorzichtigheid aanmanen. Dat deed hij door langs de boord van de perrons op en neer te stappen en de mensen zo ver als nodig van de spoorbaan af te houden.

Wanneer de treinen op punt stonden te vertrekken, herhaalde hij dit maneuver. Dan liep hij weer langs de perrons op en neer en riep de bestemmingen af. Zijn stem dreunde door de stationshal:

"Brugge, Oostende... direct! En voiture!"

"Wetteren, Aalst, Brussel... direct! En voiture!"

Zottegem, Geraardsbergen... banlieu! En voiture!"

"Deinze, Waregem, Kortrijk, Moeskroen... direct! En voiture!", enz.

Minder bekende Gentse fotografen

EDOUARD RENOZ (Parijs 1830 – Gent 1862) Beloftevol, maar veel te vroeg gestorven

Françoise Verhoozele

In deze kleine reeks over Gentse fotografen worden enkele nobele onbekenden eventjes in het licht van de schijnwerpers gebracht. We beginnen met een van die weinig bekende vroege portretfotografen: Edouard Renoz (afb. 1)*, Luikenaar van origine, kortstondig actief in Gent. De activiteiten van het atelier Renoz situeren zich tussen eind 1861 en 1869 met een onderbreking tussen juli 1862 en februari 1863, een korte periode waarin Nestor Schaffers, bedrijvig in hetzelfde atelier, zijn naam toevoegde aan die van het etablissement Renoz (afb. 2).

A black and white image of a handwritten signature in cursive script, which reads 'E. Renoz'.

Afb. 1. Handtekening van Edouard Renoz.

Levensloop

Edouard Emmanuel Renoz werd in Parijs geboren op 21 augustus 1830 (1) als zoon van een Belgische vader, notaris en later schepen van de stad Luik Emmanuel Nicolas Joseph Antoine Renoz (2) (1800-1856), en de Parijse Marguerite-Marie Louise Maugé (1799-1870). Hij kwam uit een bemiddelde familie van liberale intellectuelen. Zijn vader en broer Ernest (3) waren beiden notaris in Luik. Zuster Céline was in die tijd een bekende naturalist en schrijver. Overgrootvader Jacques-Barthélemy Renoz (1729-1786) was een beroemde architect uit Luik (4).

Afb. 2.

Edouard huwde op 27-jarige leeftijd op 20 februari 1858 in Brussel met Marie Louise Victoire Caroline Duvivier (Luik, 1824 – Gent, 1871), die al twee kinderen had: Victor Charles (8 jaar) en Eugénie Theodorine Caroline (9 maanden). Edouard Renoz was naar verluidt de vader van de beide kinderen en heeft die ook erkend. Tijdens zijn verblijf in Brussel, in de Rue du Pont Neuf (5), oefende hij geen beroep uit. Het echtpaar vestigde zich later in Gent in de Onderstraat (6) 22, waar hij het beroep van fotograaf uitoefende vanaf 1 december 1861 en waar nog een dochtertje geboren werd in 1862. Op de aangifte van de geboorte van dat kind staat Nestor Schaffers, 36 jaar, schilder uit Luik als getuige, vermeld. Die twee moeten waarschijnlijk meer dan kennissen geweest zijn: beiden uit Luik afkomstig en van ongeveer dezelfde leeftijd.

Afb. 3.

Afb. 4.

Afb. 5.

Als Luikenaars waren zij, mede door de activiteiten van broer Ernest Renoz, op de hoogte van de commerciële mogelijkheden van een fotografisch atelier zoals Alphonse Plumier (1819-1877) er een sinds 1843 in Luik had (7). De fotografen Kirsch, Florenville, Servais e.a. waren zeker geen onbekenden voor hen. Waarom de familie Renoz naar Gent kwam is niet duidelijk. Edouard Renoz profileerde zich als handelaar uit Parijs van Belgische ouders. Helaas heeft hij het beroep van fotograaf niet lang kunnen uitoefenen: hij overleed al op 32-jarige leeftijd op 22 juni 1862 in de Onderstraat, dus na zes maanden. Nestor Schaffers heeft hier ook zijn overlijden aangegeven, samen met broer Ernest Renoz.

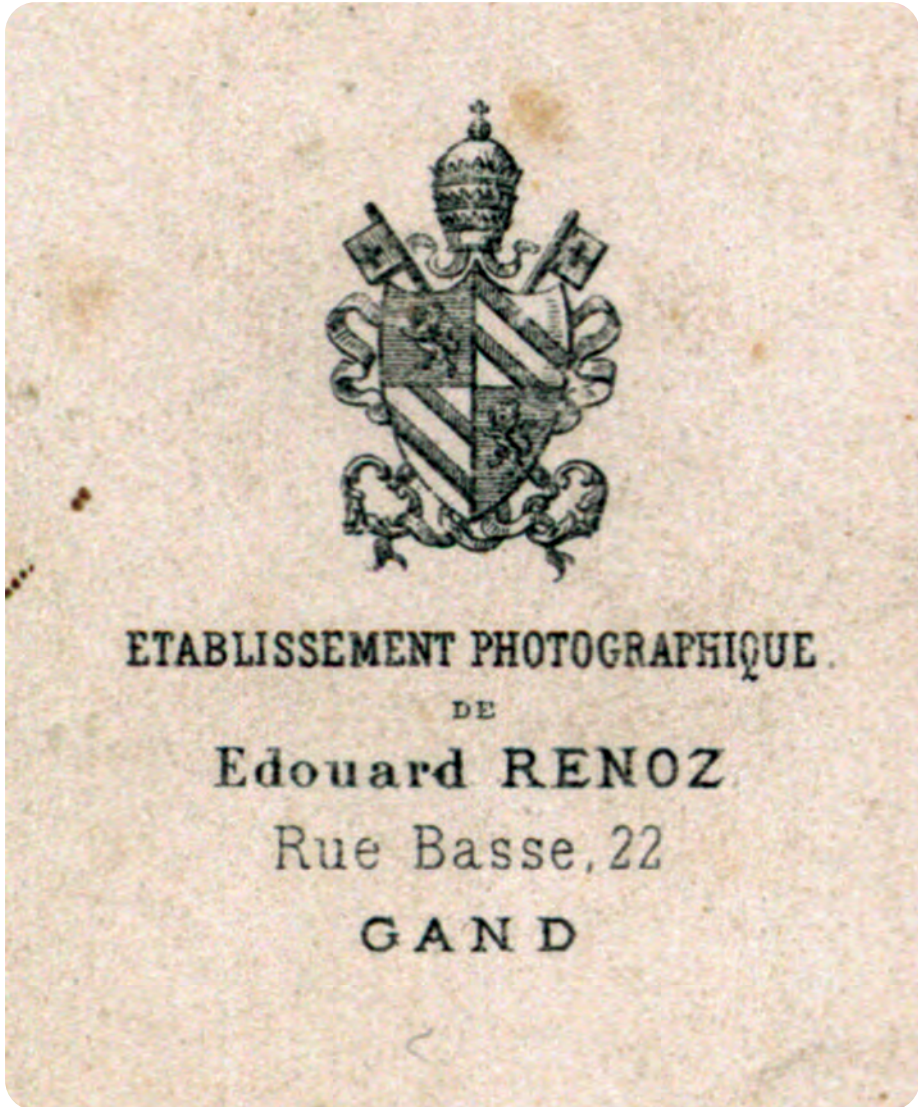
Het Journal de Gand van 27/11/1861 vermeldt, naar aanleiding van de opening van het atelier: ‘De heer Renoz, diep overtuigd van de intrinsieke waarde van fotografie, heeft geen compromis willen sluiten in verband met de kwaliteiten van zijn productie door het gebruik van kleuren en het min of meer vaardig retoucheren die de fotografie veranderen in een hybride product, een soort vervalsing waaraan noch een echte amateur noch een gewetensvolle kunstenaar zou toegeven’ (vertaling). Geen adept van fotoshoppen dus!

Voortgezet na zijn dood

Om de weduwe bij te staan in het fotografenatelier heeft Nestor Schaffers daar een tijd gewerkt waarna hij zich in 1864 als fotograaf vestigde in de Walpoortstraat 15 (8). De weduwe van Edouard heeft dan het fotoatelier voortgezet van februari 1863 tot 1869, in dezelfde trant als haar overleden echtgenoot. Ze behield de naam van het atelier, zodat men niet weet of Edouard de foto gemaakt heeft dan wel zijn weduwe. Na de stopzetting van haar activiteiten in 1869 werd de stock en het materiaal van het atelier Renoz in april 1869 overgenomen door de gebroeders Beernaert (9). Marie-Louise Duvivier overleed in 1871 op 47-jarige leeftijd in haar woning op de Ajuinlei.

Werk

Meestal portretten van staande personen of bustes, in vooraanzicht, in een sober interieur, soms met een stoel, soms met een tafel of kast. Vlakke effen muur als achtergrond (afb. 3, 4 en 5). Het formaat van de portretten is van het type ‘Carte de visite’ (10). Weinig kinderen. Enkele kloosterlingen. Bijna geen groepen. Toch waren Renoz, en daarna zijn weduwe, productieve fotografen, gezien de weinige tijd dat ze actief waren. Een eigenaardigheidje: op de achterkant van een foto (afb. 6) staat het pauselijk wapen van Pius IX, die

Afb. 6.

paus was van 1845 tot 1878. Dit is toch verwonderlijk, want Edouard was afkomstig uit een liberaal nest. Misschien om een feit te herdenken?

Geraadpleegde werken en websites

- *Wegwijzers van de stad Gent*.
- *Directory of Photographers in Belgium 1839-1905*, gepubliceerd door het FotoMuseum, Antwerpen, 1997.
- Akten van de burgerlijke stand online in het Rijksarchief (<https://search.arch.be/nl/tips/101-burgerlijke-stand>) en bij Familysearch.org (<https://www.familysearch.org/>).
- Daniël Van Ryssel, *Lexicon van Oost-Vlaamse Schilders en Beeldhouwers (1700-1940)*: https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/250/801/RUG01-001250801_2016_0001_AC.pdf
- <http://abpc066historique.blogspot.com/>
- <https://spoorzoeker.petereyckerman.be/2015/07/31/gentse-fotografen-actief-na-1906-een-aanvulling-op-de-directory-of-photographers-in-belgium/>

Noten

- 1 Helaas zijn de akten van de burgerlijke stand van Parijs verwoest tijdens de brandhaarden van de Commune van mei 1871. De Parijse burgerlijke stand vóór 1860 werd daarna gedeeltelijk opnieuw samengesteld maar van de 8 miljoen verloren akten is slechts een derde hersteld. Op zijn huwelijksakte staat zijn correcte geboortedatum.
- 2 In 1830 was hij secretaris-generaal op het ministerie van Binnenlandse Zaken bij de eenmaking van België. Leopold I gaf hem daarna een post als notaris in Luik. Zijn overlijden was gelegenheid tot een felle twist tussen katholieken en liberalen en Renoz, als fervent liberaal, werd burgerlijk begraven.
- 3 Zijn oudere broer Ernest (1829-1912) was ook één van de oprichters van het Association belge de Photographie (ABP). Hij was ook lid van de "Société française de Photographie" van 18/10/1861 tot 1864. De beëindiging van zijn lidmaatschap van het ABP viel samen met zijn arrestatie, eind 1876, op beschuldiging van verduistering en misbruik van vertrouwen, waarvoor hij werd veroordeeld tot vier jaar gevangenisstraf in maart 1877. Hij is in 1912 overleden ver van zijn stad, nl. in Geraardsbergen.
- 4 https://fr.wikipedia.org/wiki/Jacques-Barth%C3%A9lemy_Renoz; Helbig, J. (1907). Renoz, Jacques-Barthélemy. In: Bibliographie nationale, deel 19, Brussel, Académie royale des Sciences, p. 131-135.
- 5 Nieuwbrug.
- 6 Rue Basse.
- 7 Mélon, M.E. (2001). La photographie à Liège au XIXe siècle. Une modernité ambivalente. In: Duchesne, J.P. (éd.): *Vers la modernité. Le XIXe siècle au Pays de Liège*, Liège, Musée de l'Art Wallon et Université de Liège, p. 147-163.
- 8 Rue du Pont Madou.
- 9 Die toen gevestigd waren in de Sleepstraat 7.
- 10 https://nl.wikipedia.org/wiki/Carte_de_visite

HET ‘HUIS MET DE TWEE TORENS’ IN DE VELDSTRAAT

Dirk Vergeynst

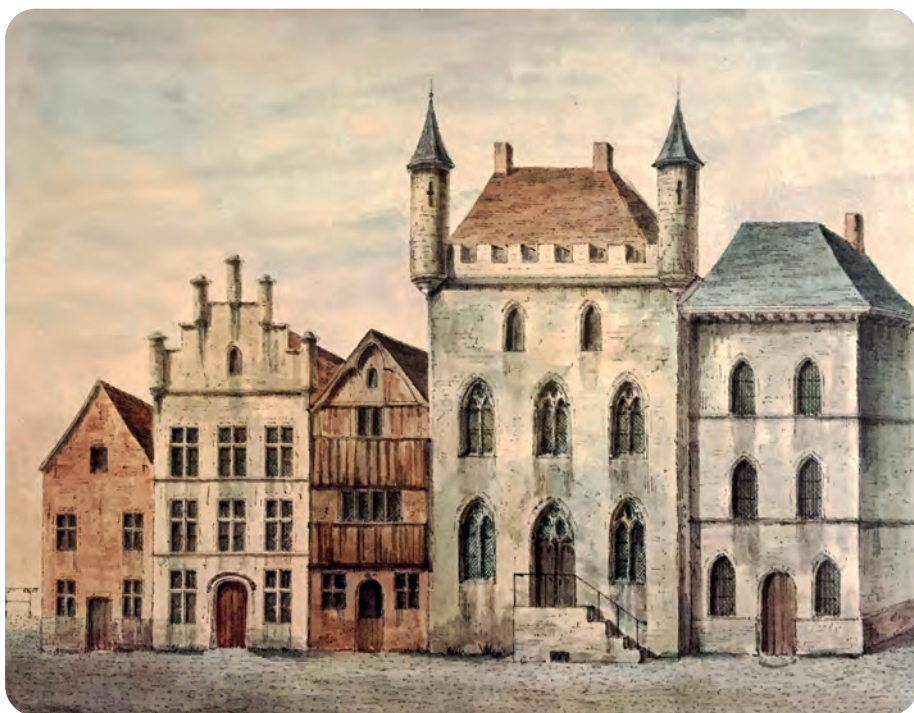
Een afbeelding van het Huis met de Twee Torens in het artikel over de Gentse Ancienne Belgique in de Veldstraat, dat verscheen in GT (jg. 47 nr. 1, p. 2), trok mijn aandacht. Het betreft een verdwenen Steen. De beschrijving ervan door Frans De Potter in zijn werk *Gent van den oudsten tijd tot heden* begint met: ‘De kroniek van Vlaanderen, door de Vlaamsche Bibliophilen uitgegeven (II, 234), rept er van in volgende twee regels: ‘elc van den twe torren heeft een splete ter straten waert ...’. Verder wordt er gewag gemaakt van de ‘carthiellen (kantelen) tusschen de torren’ (1, 2).

Al heel vroeg, in de twaalfde – dertiende eeuw, was Gent vermaard om zijn hoge en grote natuurstenen woningen. De aartsbisschop van Reims schreef in 1179 reeds over de hoogmoedige vooraanstaande Gentenaren die in stenen woningen ‘hoog als torens’ leefden (3). In de jaren 1200 volgden nog meer dergelijke omschrijvingen. Het Steen waarvan in dit GT artikel sprake, mag beschouwd worden als één van die (meer dan 200) merkwaardige in Gent archeologisch geregistreerde Stenen gebouwd in die tijd. Zoals bij veel van deze woningen, is hiervan bijna geen ‘steen’ bovengronds terug te vinden, althans op het eerste gezicht niet.

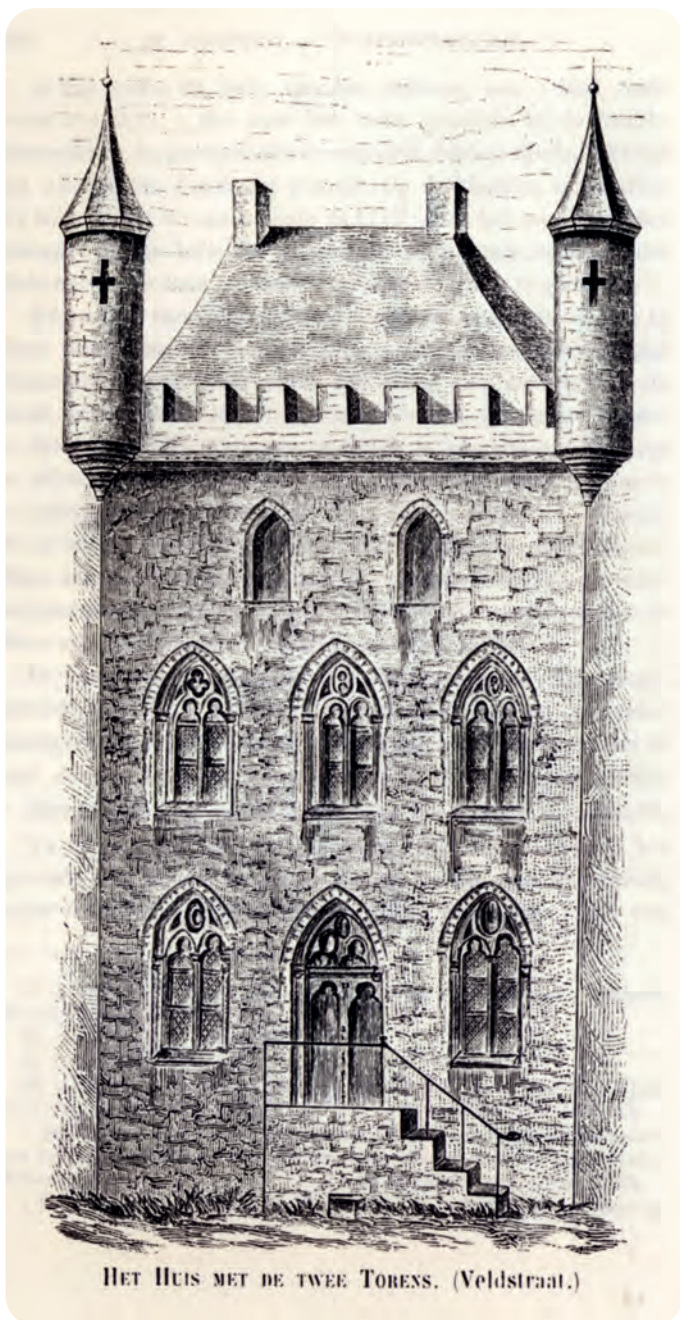
In dit artikel wordt gepoogd de beschikbare literatuur over dit huis te koppelen aan archivalische en archeologische gegevens en dit te projecteren op de huidige toestand. Hieruit blijkt dat de beschikbare 19de-eeuwse afbeeldingen, gemaakt naar het bekende schildderij ‘Gent in 1534’, (STAM) niet zo maar betrouwbaar zijn.

Afbeeldingen

Mijn interesse was gewekt en ik besloot op te zoeken waar precies dit Steen stond in de Veldstraat. Dit hield in dat ik ook wilde nagaan hoe breed de voor-gevel kon geweest zijn. Na contact met het Stadsarchief Gent kreeg ik enkele prenten uit de collectie Atlas Goetghebuer ter inzage: een lithografie en een aquarel naar het schilderij 'Gent 1534' (afb. 1 en 2). Op te merken valt dat Pierre - Jacques Goetghebuer, bouwkundige en verzamelaar, dat schilderij, topstuk in het STAM, in zijn collectie had. Hij liet zijn tijdgenoot August Van den Eynde van meerdere details aquarellen maken. Ook werd ik verder op weg geholpen met een kopie van enkele relevante pagina's uit het werk van Frans De Potter.

Afb. 1. Huis met de Twee Torens. Aquarel door Aug. Van den Eynde (1822-1861) naar 'Gent 1534' (zie afb. 3) gemaakt in opdracht van de toenmalige bezitter van het schilderij, bouwkundige Pierre-Jacques Goetghebuer (1788-1866). Nu in Atlas Goetghebuer (AG L120-5b), Archief Gent.

Afb. 2. Huis met de Twee Torens. Lithografie naar (vermoedelijk) wat in afb. 1 te zien is. Gereproduceerd in deel IV van 'Gent van den oudsten tijd ...' door Frans De Potter. Bewaard in Archief Gent (AG L120-4c).

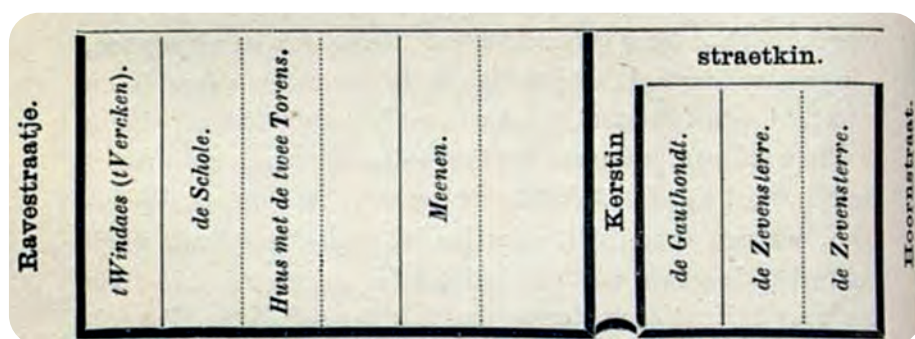
Afb. 3. Detail uit Gent 1534 (STAM) met centraal aangeduid het Huis met de Twee Torens (fotobewerking A. Brysse). Uiterst links het recolettenklooster met kerk.

Afb. 4. Fragment uit het panoramisch gezicht op Gent gegraveerd door Hendrik Hondius en uitgegeven in Sanderus' *Flandria illustrata* (1641). Bemerkt de buitenportionele massiviteit van het gebouw met de twee hoektorentjes. Dit stemt beter overeen met de gevelbreedte beschreven in dit artikel dan wat afb. 1 en 2 er van lijken te tonen.

De afbeeldingen werden, lang nadat het Steen verdwenen was of onherkenbaar verbouwd, gemaakt aan de hand van wat er vaag te zien is op het panoramisch schilderij ‘Gent 1534’ (afb. 3). Ze tonen een Steen met twee hoektoertjes in de Veldstraat, tussen de Hoornstraat en het Koophandelsplein, aan de westzijde van de straat (Leiekant). De weergave van het Steen op het panoramisch gezicht op Gent gegraveerd in 1661 door Hondius (afb. 4) werd wellicht niet gebruikt, zoals we verder zullen zien.

Op basis van een schematische voorstelling (afb. 5) uit het werk van Frans De Potter van de huispercelen vanaf de Hoornstraat richting zuiden (naar het oud Justitiepaleis, vroeger recolettenklooster), zou het volgende kunnen verondersteld worden. Het (verdwenen) Ravestraatje zou rechts naast de huidige INNO liggen, het huis genaamd *t Windaes* zou dan het huidige Ici Paris XL kunnen zijn. Het Hotel Clemmen met het Museum Arnold Vander Haeghen (huisnummer 82) nam dan de plek in van eertijds drie huizen, waarvan het middelste het Huis met de Twee Torens zou zijn. Het is echter bekend dat men voorzichtig moet zijn met conclusies louter op basis van De Potters levenswerk.

Afb. 5. Schematische voorstelling van de huizen in de Veldstraat, zijde Leie, vanaf de Hoornstraat (uiterst rechts) – overgenomen uit De Potter, F., *Gent ...*, deel IV, p.60.

Verwarrende literatuurgegevens

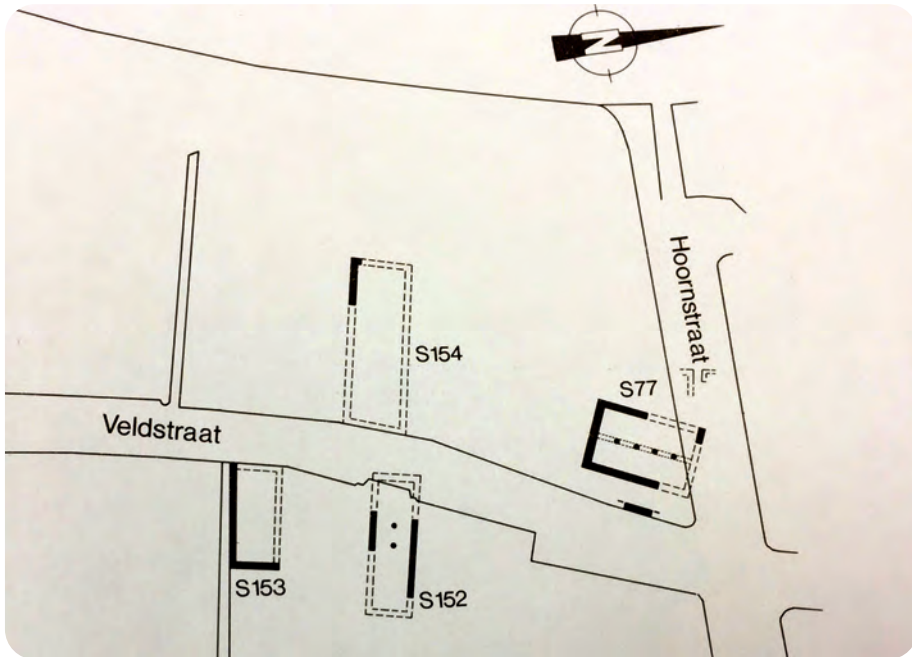
Mijn zoektocht doorheen de diverse gegevens naar de exacte ligging van het verdwenen Steen, leidde op een gegeven moment tot verwarring omdat bepaalde aanwijzingen elkaar tegenspraken. Wel werd stilaan duidelijk dat de locatie moest gezocht worden, ofwel onder / in het gebouw Clemmen - Vander Haeghen, ofwel onder het classicistisch herenhuis ernaast. Dat laatste is tegenwoordig opgedeeld in drie winkelpanden met de nummers 80, 78 en 76 (afb. 6).

Afb. 6. Satellietzicht op Museum Vander Haeghen en het classicistisch Herenhuis (Google Maps).

In een overzicht (7) van Stenen waarvan afbeeldingen beschikbaar zijn in het Archief Gent, verschenen in 1979, stond al te lezen: ‘In 1770 werd dit gebouw (Huis met Twee Torens) vervangen door een classicistisch herenhuis dat vandaag de nummers 76-78-80 draagt’. Drie van de vier Stenen daarin beschreven, waren voorzien van gelijkaardige hoektorentjes. In het basiswerk van Laleman en Raveschot over de de Gentse Stenen, in het bijzonder de dikwijls goed bewaarde ‘kelders’, gepubliceerd in 1991 (4), kreeg het Steen het nummer S154 toegekend (afb. 7). Daarbij werd aangegeven dat de lokatie Veldstraat 80 zou zijn, en dat de noordelijke scheidingmuur zichtbaar in de achtertuin van Clemmen - Vander Haeghen (nr.82) een restant zou kunnen zijn van het ‘Huis met de Twee Torens’. In een korte mededeling van Lievois en Laleman in *Stadsarcheologie* 1998 (5) wordt bevestigd dat de muurresten, zichtbaar vanuit de tuin, wel degelijk bij het Huis met de Twee Torens hoorden. Archeologische registraties ca. 2005 in de kelders van de voormalige Ançienne Belgique, vooral in verband met de functie als schuilkelders in W.O. II, brachten weinig wijzigingen in dit beeld (6).

Deze visie werd overgenomen in *Gendtsche Tydinghen* (8). Dit is echter in tegenspraak met wat in de veel gebruikte snelinventaris *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen* (9) vermeld wordt. Daarin lezen we dat het gebouw Clemmen - Vander Haeghen staat ‘op de plaats van het romaans steen huis met de twee torens’. Dezelfde localisatie vinden we op de website *Inventaris Onroerend Erfgoed*, bij het Hotel Clemmen: ‘Prachtig 18de-eeuws hotel, op de plaats van het romaans Steen met de twee torens, vermoedelijk in 1746 opgericht naar ontwerp van architect David ’t Kindt’.

Afb. 7: Ligging van het Steen S154 in de Veldstraat op basis van archeologische waarnemingen. Waargenomen (zwart) en vermoedelijke buitenmuren (streepjeslijnen). Detail van plan IX overgenomen uit Laleman en Raveschot (1991).

Hoe breed?

Niettegenstaande minstens enkele misleidende verwijzingen omtrent de locatie van het Huis met de Twee Torens, kunnen we toch besluiten dat de gevel aanpalend stond aan het gebouw Clemmen - Vander Haeghen, onder nr. 80 en verder richting noorden (Hoornstraat en verderop de Korenmarkt). Maar hoever dan wel? Hoe breed was die gevel?

Hierover vond ik in het Gentse stadsarchief vrij snel een handgeschreven notitie op de achterkant van de aquarel in de Atlas Goetghebuer (AG L120-5b). Deze tekst uit een akte opgemaakt in 1376 (afb. 8) werd vermoedelijk overgenomen uit het werk van Frans De Potter. Hierin staat dat de voorzijde van het Steen 46 voet meet, met ernaast nog een erf waar de poort en de 'loeve' op staat, 66 voet breed. In totaal dus 112 voet. Een loeve, loove of love is een huis of gebouw met tuin er voor en/of er naast. Het erf liep over een diepte van 150 voet richting Leie.

(2) « Kenlic zij *etc.* dat dit es de prijs, die scepenen vander kuere in Ghend... ghedaen hebben vander erven, daer *thuus metten twee turren* up staet inde Velstrate, daer Jan uten Hove al nu in woendt... dats te wetene den voet vander erven te voorhoofde lieghende, wert wesende zeven grote tornoyse tsaers, also verre als de steen beloept, welke erve breet es te voorhoofde sesse ende viertich voete. Voort de erve vanden steene vorwaerts, daer de poorte ende de loeve up staet, es gephrisht elken voet viere grote tsaers, welke erve onghenoudt es sesse ende tsestich voete breedt... Ende elc van beede den erven vors. es lanch achterwaert hondert vijftich voete ofte meer. Actum die XXI Julij anno LXXXVI. » (Act. en Contr., keure, 1575-1576, 31).

Afb. 8. Transcriptie van een tekst met de afmetingen in 1376 van het eigendom, in die tijd bewoond door een telg uit de familie Utenhove. Overgenomen uit De Potters Gent van de oudsten tijd tot heden, deel IV, p. 25.

Hoeveel is nu een ‘voet’ in meter? Dat is niet meteen evident, want de oude voetmaten blijken te verschillen van streek tot streek, en daarbij ook nog volgens het gebruik (landmaat en bouwmaat). Dat schommelt ruwweg ergens tussen 0,28 en 0,32 meter. De Gentse ‘houtvoet’ (0,2975m) werd in het bouwvak gebruikt en door de stedelijke erfscheiders toegepast voor de bepaling van de grootte van de landcijnsen. Dit zijn onveranderlijke bedragen die jaarlijks moesten betaald worden aan de ‘landheren’: de grondeigenaars (in Gent meestal instellingen). Enkel bij de Vrij- Huis – Vrij Erf eigendommen waren de huisbezitters ook eigenaar van de grond waarop dit gebouwd was. De cijnsbedragen waren strikt gecorreleerd met de breedten gemeten aan de straatzijde, op de rooilijn dus (10). Voortgaande op deze maat, zou de gevelbreedte 0,2975 x 46, hetzij 13,70m geweest zijn.

Via de website <https://financien.belgium.be/nl/E-services/cadgis> kon ik de actuele gevelbreedte van de huizen nr. 76, 78 en 80 (bij benadering) opmeten: kadastrummer C954k (huidig huisnr. 82 – perceel 44803C0954/00K000, aangeduid als Hotel Clemmen of Museum Vander Haeghen: gevel: 21,40m. De gevelbreedte van het classicistisch herenhuis is 17,20m. Het is samengesteld uit kadastrnr. C955t (huisnr. 80 - perceel: 0955/00T000 – gevel:5,30m, plus C955p (huisnr.78 - perceel: 0955/00P00) – gevel:6,70m, plus C955r (huisnr. 76 - perceel: 0955/00R000) - gevel:5,20m (zie afb. 6).

Conclusie

Het Huis met de Twee Torens had een gevelbreedte van ca. 13,70m, wat iets meer is dan de panden met huisnummers 80 en 78 samen (12m). Typische middeleeuwse diephuizen (dieper dan breed, met top- of trapgevel aan de straatzijde), waren slechts 4 tot 5m breed. In 1376 mat het erf met bijgebouw er naast 0,2975 x 66=19,60m. De totale breedte aan de straatzijde, 112 voet of 33,30m van het eigendom aangegeven in de veertiende eeuw, bedroeg dus bijna het dubbele van de gevelbreedte van het huidige tot drie winkels omgebouwde classicistisch herenhuis (17,2m).

De prenten gemaakt aan de hand van nauwelijks zichtbare details op Gent 1534 geven een misleidend beeld van de proporties. Dat is vooral duidelijk op de afb. 2 gereproduceerde litho uit de verzameling Goetghebuer waarop enkel dit huis te zien is. Dit kunnen we zonder meer afleiden uit de verhouding gevelbreedte - hoogte. Gezien we weten dat de gevel 13,7m breed was, zou het huis van bodem tot nok net geen 25m hoog geweest zijn! De 12de-13de-eeuwse Stenen waren wel hoger dan latere heel rijke huizen. De term middeleeuws Manhattan werd zelfs gebruikt (11). Maar die 25m is letterlijk te hoog gegrepen. Vermoedelijk geeft de weergave van de bebouwing in de Veldstraat op Hondius – Sanderus (1641), zoals te zien op afb. 4, een aanzienlijk waarheidsgetrouwer indruk van hoe massief en imposant het gebouw ooit was.

Dankbetuiging

Graag dank ik de medewerkers van het Stadsarchief (Zwarte Doos), met name Pieter-Jan Lachaert en Casper De Koker voor de spontane reactie op mijn vragen, en ook Luc Devriese voor de ondersteuning bij het opstellen van dit artikel.

Noten

- 1 De Potter, F. (1889 -), *Gent van den oudsten tijd tot heden*, deel IV, p.25.
- 2 Serrure, C.P., Ph. Blommaert, Ph. (1839-1840) *Kronyk van Vlaenderen (door twee naamlooze schryvers der XVde eeuw)*. D.J. Vanderhaeghen-Hulin, Gent, (twee delen).
- 3 Fris, V. (1909), Laus Gandae. In: *Bulletijn der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, jg. 17, p. 215.
- 4 Laleman M.C. en P. Raveschot *Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent: periode 1100-1300. De kelders*, Kon. Acad., Brussel, 1991, p. 123.
- 5 Laleman M.C., Lievois Daniel, *Stadsarcheologie 1998*, 22/4, p. 56. Gebaseerd op de

- 'Gentse methode van huizenonderzoek' (zie Charles, L., Everaert, G., Laleman, M.C., Lievois, D. (2001). *Erf, huis en mens*, Gent, Stichting mens en Cultuur, pp. 192 + XIV.
- 6 Met dank aan Wout De Vuyst (STAM). Zie <http://www.archeonet.be/?p=179#more-179>
 - 7 Derom S. (1979). De Gentse Stenen. In: *Stadsarcheologie* 1979, jg. 3 nr. 2, p. 6-1.
 - 8 Kluyskens Pierre, *Gentische Tydinghen* 2002, p. 61 en in hetzelfde tijdschrift, jg. 2011, p. 455. In deze laatste korte tekst wordt de bouw zonder referenties toegeschreven aan abt Seiger van Sint-Pieters en foutief getypeerd als neoclassicistisch. In *Bouwen... Gent 4na* wordt het huidige gebouw in het tweede kwart van de 18de-eeuw gedateerd.
 - 9 *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, Gent deel 4na*, p. 515.
 - 10 Devriese, L. (1998). De Gentse Waterwijk. De Stad verkavelt het terrein. In: *Stadsarcheologie*, jg. 22 nr. 4, p. 35.
 - 11 Barbry, N., e.a. (1999). Middeleeuws Manhattan. Rijkdom in Gentse Stenen. Openbaar kunstbezit in Vlaanderen, Sint-Niklaas.

Maak reclame voor GT!

*Ghendtsche Tydinghen is veel te weinig bekend.
Zelfs mensen die zich bijzonder interesseren aan onze
stad weten dikwijls niet dat dit tijdschrift bestaat...
En nochtans: voor wie een woordje wil meepraten over
de Gentse geschiedenis is GT een absolute must.*

*Spreek ze er over aan. Verwijs hen naar de website.
Geef hen een oud nummer te lezen
of bezorg ons hun adres en we steken meteen een gratis
proefnummer in hun bus.*

Mond aan mond reclame is de beste publiciteit!

IN DE GENTSCHEN NOPERA

Een paar anekdotes uit de jaren stillekes

Frank Ödberg

Mijn ‘tante à la mode de Bretagne’, in feite een winkeljuffrouw die bij ons bleef inwonen en die uiteindelijk deel uitmaakte van de familie, had een abonnement voor de operamatinée op zondag. Zij was een nogal stijve, ongetrouwde dochter. Op een dag zat naast haar een onbekende man. Een personage moest vermoord worden, maar de moordenaar kwam niet opdagen. Het slachtoffer moest dus naar adem snakken om de noot te houden. Als goede Gentenaar kende die buurman perfect die opera en hij riep “‘t Eis te loate!”. Hij wou simultaan op zijn bil kletsen, maar hij sloeg op die van mijn tante. Haar luid gekrijs heeft voor enige ophef gezorgd...

In de grand opera *La Favorite* van Gaetano Donizetti (1840) moest het koor zingen: “il reste seul”, dan 3 tijden zwijgen, “avec son déshonneur”. Het koor vergat het altijd en bleef doorzingen. Opdat zij zich niet zouden vergissen tijdens de première heeft de dirigent (te) luid “un, deux, trois” gezegd. Heel de zaal heeft het gehoord. Sinds die dag was het de gewoonte in Gent dat het publiek luidkeels “un, deux, trois” riep op dat moment. Soms vergat de directie uitgenodigde buitenlandse zangers te verwittigen, hetgeen voor een vrij storende verrassing zorgde!

Naschrift

De versregel brengt ons naar het libretto van de grand opéra ‘*La Favorite*’ van Donizetti (Libretto van Alphonse Royer en Gustave Vaëz). In het derde bedrijf, scène IX, zingt het koor:

*Ah! Que du moins notre mépris qu'il brave
à son orgueil vienne mettre une entrave.
Que nul de nous ne cherche sa faveur,
Qu'il reste seul /// avec son déshonneur.*

Met dank aan Johan Vandenbossche voor zijn identificatie van het fragment en postuum ook aan de winkeljuffrouw voor haar temperamentvolle hoofdrol in de Gentse opvoering.

GIELE, DE GEERNAARDMARCHAND

Naar Emile Andelhof

Rond 1900 was Willem (Guillaume: Giele) Campens een graag geziene figuur. Iedere Gentenaar kende hem: een forse kerel met een grote neus en een korte baard, vriendelijke blik. 's Zomers trok bij langs de straten in karakteristieke outfit: grote gele strohoed en donkere kiel die hem bijna tot de voeten reikte. Op een platte kruiwagen duwde hij zijn garnalenvoorraad voort. Die lag in een ondiepe wissel mand, bijna zo groot als een wagenwiel, en was voorzien van een zowat 40cm hoog voetstuk waarin een reserve voorraad garnalen bewaard werd. Niet blootgesteld aan de zon, konden die daarin iets langer fris blijven bij warm weer.

Afb. 1.
'Garnalenmarkt.
De verkoop gaat
beginnen. De handelaars houden zich
gereed om te bieden'.
Bovenschrift van een
foto genomen in de
Gentse vismijn, gepubliceerd in het
magazine 'De Stad', knipsel
bewaard in DSMG).

Giele had een goeie reputatie. Zijn waar betrok hij allicht in de Gentse vismijn (afb. 1 en 2), waar de verkoop per opbod gebeurde. De klanten kregen waar voor hun geld: hij foefelde niet met zijn 'marchandies'. Hij probeerde bijvoorbeeld geen kleine garnaal onder de grote weg te moffelen. Niet onbelangrijk: men moest de 'geernaars' immers zelf pellen. Met een zelfgemaakte soortement zeef scheidde Giele bij de verkoop de grote van de kleintjes. Zijn leus was, zo vertelt Emiel Andelhof, 'Veel kleine maken een groot' en hij verkocht zonder afwegen zelfs kleine porties aan wie hem vroeg voor een halve kluit of een kluit (10 centiemmen van een Belgische frank uit die tijd). En voor twee centimes of een cent bestelde hij zelfs kinderen. Garnaal was niet de enige koopwaar die Giele aan de man, beter gezegd de vrouw bracht. Naargelang de seizoenen en de beschikbaarheid verkocht hij ook krabben, oesters, zelfs gepofte kastanjes en vooral ook karakollen. Deze 'kerrekolen' zijn zeekronkelslakjes, legt Lievevrouw-Coopman uit in zijn Gents Woordenboek. Dat alles verkocht hij vriendelijk en met 'breedheid in de maat'.

Afb. 2. Een hele bende visverkopers en vooral visverkoopsters (viswijven...?) bij een huldiging tijdens de 'Vischweek' van jubilarissen dertig jaar actief in de vishandel. Foto uit 'De Stad', 15 maart 1935 (Vliegende bladen – Gent, reeks Handel & Nijverheid – Markten in DSMG, Begijnhof Sint-Amandsberg). Giele, gestorven in 1916, zit hier niet bij...

Hij had niets dan vrienden en veel vaste, meestal vrouwelijke klanten: van gewone huismoeders tot rijke renteniersters. Zijn belangrijkste klandizie bestond uit de indertijd vele huismeiden. Hij zou geen echte Gentenaar geweest zijn, indien hij ze niet steeds op een of andere plezante lol wist te vergasten. En lollen, daar kende Giele iets van! Tegen de avond trok Giele de cafés binnen met een mand onder de arm en liet daarbij zijn roep in de gelagzalen weerklinken (afb. 3). Hij bezat een luide, een ware stentorstem. En als hij op zijn caféronde een pint op had, en nog plezanter was dan gewoonlijk, dan droeg hij steeds met veel succes zijn 'lijfstuk' voor in onvervalste operastijl.

Twee Gentse revueschrijvers, Jules Antheunis en Hector van Seymortier, wisten die populariteit op handige wijze te benutten voor een revue 'Onder de Drake' die rond 1900 in het Nieuwe Cirkus werd opgevoerd. Giele was er zelf getuige van hoe zijn personage ten tonele gevoerd werd door Lode van den Hoeck. Het ging als volgt.

*Ik ben in de stad zoveel bekend
Al sedert lang voorwaar.
En als ik langs de straten vent,
Dan vecht men schier voor mijne waar.*

*Mijn kerrekolen, geirnaert,
En daarbij mijn sprot
Zijn voor hun versheid zeer vermaard.
Al 't vrouwvolk loopt er van zot*

...

*Ik loop straat op en straat neer,
En zing daarbij een vrolijk lied.
Bij 't schoonste of bij 't slechtste weer
Terwijl ik mijne waren u bied.
Daarbij, ik ben zo kloek en fris,
dat menig meisje naar mij lonkt
En als ik leur met mijnen vis,
Is er zo menig hartje dat vonkt.*

Het moet zijn dat de directeur van den 'Franschen Theater' (de opera) nood had aan goeie stemmen, want toen men hetzelfde stuk daar ging opvoeren werd er een stukske aan gebreid waarin men Giele zozegzegd smeekt een contract in de opera te tekenen. Op de tonen van het in die tijd erg bekende lied

‘Ne parle pas, Rose, je t’ en supplie’ ging het zo:

*Brave, goede man, Campens, je t’ en supplie,
Sta mij toch bij, je suis dans l’embarras,
Je donnerai deux, trois mois de ma vie
veur nen tenor et je n’en trouve pas.
‘k heb al met wijven trachten te proberen,
Maar d’abonnees, ils n’en veulent pas.*

...

*Ge zult meer winnen als mee u oestermante.
Essayez une fois de me chanter Carmen.
’t is ne ware dienst, si je vous demande.
Combien voulez-vous, vraagt en ge zult het hên.*

Het schijnt dat Giele, die in de loge van de schouwburg het spektakel bijwoonde, het meeste plezier had in deze parodie. Maar toen kwam Wereldoorlog I en met Giele de Geernaardmarchand ging het snel bergaf. De eens zo plezante kerel verging het van kwaad tot erger en hij geraakte tenslotte op de sukkelgang. Moreel, financieel en fysiek ging Giele ten onder. Hij werd straatarm. Ter ere van zijn collega-venters moet hier gezegd worden dat ze hem hielpen daar waar ze konden. Het mocht niet baten. Giele zou nooit meer met zijn rieten mand gaan leuren en nooit nog zou zijn krachtige stem over de Gentse straten en pleinen daveren. In een huisje aan de Bijlokevest legde hij in 1916 voor altijd zijn moeë kop neer.

Naar wat Emile Andelhof (1872-1942) over Giele wist te vertellen in zijn boek ‘Galerij der Gentsche Typen’, in 1942 uitgegeven door de Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen, nu KBOV. Het breed uitgesponnen onderdeel over de wonderbaarlijke ‘genezing’ van Gieles reumatiek door ‘dokter’ Sequah wordt opgenomen in een later te verschijnen artikel over de wonderdokter.

D'AZENTEN GOAN OPZIJE OAN ZE DEN TRAM ZIEN RIJE

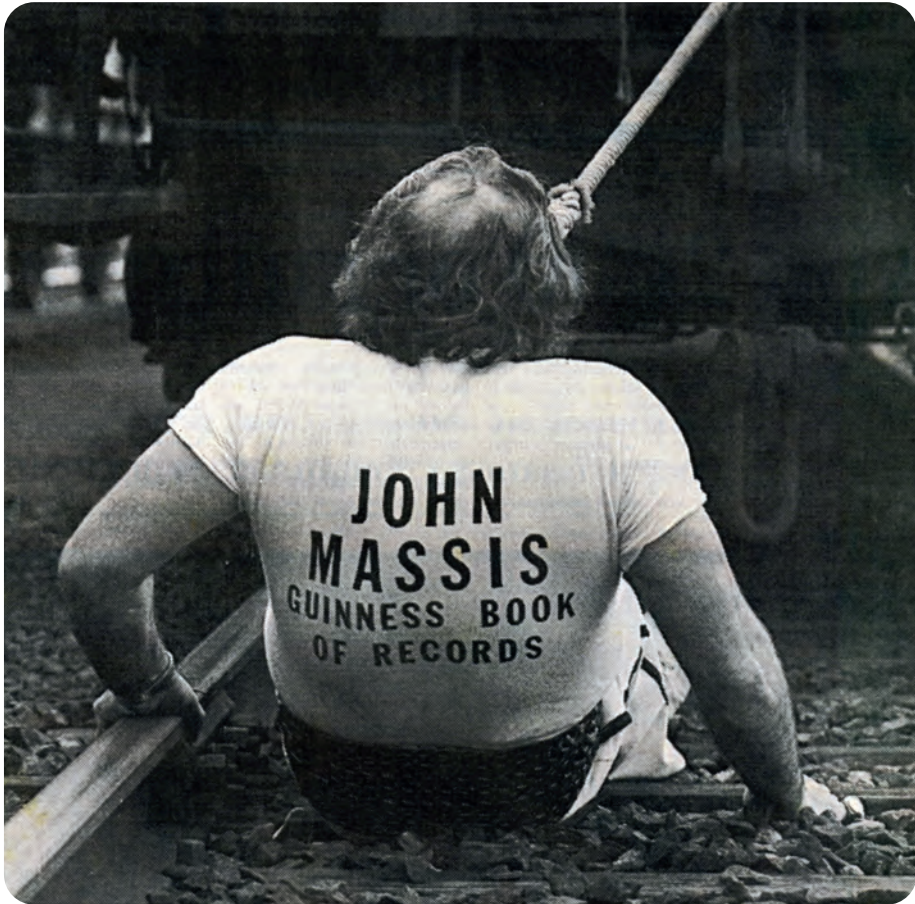
Hans Dousselare, Luc Devriese, Sonja Gysseling

*D'azenten goan opzije, oan ze den tram zien rijke
Allee, allee circulee, oas 't nie veurniet es rijke wij nie mee
Tram twee of tram dreie, gien iene es in tije
Stoppe giene parlee, of t'es op de' kajee.*

En niet alleen d'azenten goan opzije: als je die 'tramtreinen' van tegenwoordig door de drukke Korenmarkt en langs de zo mogelijk nog drukker Groentenmarkt ziet rijden... Enkel wijlen John Massis had er geen schrik van: hij trok ze voort met een trekkoord bevestigd aan het machtig gebit in zijn (grote) muile (afb. 1). Wel moeten we hier onmiddellijk bij vertellen dat onze onverschrokken azenten niet bang waren van de trammekes van toen. Ze weigeren zogezegd mee te rijden omdat ze vanaf een bepaald jaar moesten betalen, net als de gewone mensen.

De documentjes (afb. 2-5), hierbij gereproduceerd, waren in gebruik in de tijd van de 'koffiemolens', tramtype in Gent destijds zo genoemd naar de eigenaardige geleiding met een horizontale heen en weer draaiende 'manivelle'. De huidige trams versnellen, vertragen en remmen met behulp van voetpedalen. Tussen haakjes: trams worden niet gestuurd of bestuurd, maar geleid.

De papiertjes worden liefdevol bewaard in Documentatiecentrum DSMG, Sint-Amandsberg bij de collectie 'Vliegende Bladen', reeks 'Mobiliteit'. Ze dateren vermoedelijk van voor WO II: oude spelling (bv. 'uitnoodiging'), tweetalige naam, de vroegere benaming van de trammaatschappij (Franse afkorting: TEG, Nederlandse: ETG). In 1961 veranderde dat in Maatschappij voor Intercommunaal Vervoer Gent (MIVG). Dat moest wel, want niet enkel trams, ook bussen verzekerden het openbaar vervoer. Het bleef wel beperkt tot Gent en enkele buurgemeenten: intercommunaal. Sinds 1990 werd dat uitgebreid tot de hele regio Vlaanderen en heet de hele grote maatschappij De Lijn (officieel Vlaamse Vervoermaatschappij). Gentenaars, die af en toe een bus nemen buiten hun thuisstad of bv. de kusttram, en die de gelukkige bezitters

Afb. 1. John Massis aan het werk (foto uit een mooi geïllustreerd krantenartikel verschenen bij zijn dood (De Gentenaar, 13 juli, 1988, DSMG, Vliegende Bladen, Personalia).

TARIEVEN STADSNET	
Kaarten voor 9 reizen	10 Fr.
Biljetten voor Militairen in uniform . . .	1 Fr.
Rechtstreeksch biljet vóór 7 uur 's morgens	1 Fr.
Rechtstreeksch biljet na 7 uur 's morgens	1.75 Fr.
Aansluitingsbiljet vóór 7 uur 's morgens .	1.25 Fr.
Aansluitingsbiljet na 7 uur 's morgens .	2 Fr.

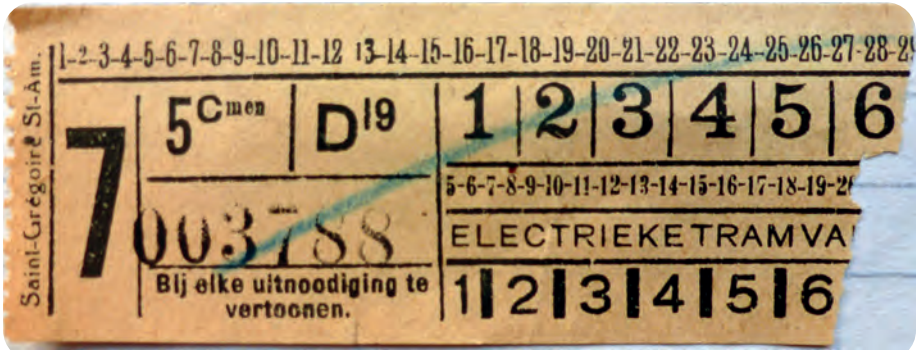
Afb. 2. De tarieven van het stadsnet. Verlaagd tarief voor militairen (in uniform!) en vroege vogels (vooral werkmensen). Tien frank voor negen 'reizen'. Waag het niet om de prijs van toen voor een ritje om te zetten in Euro.

Afb. 2. Illustratie op de voorzijde van de tabel op Afb. 3 met tweetalige naam van de tram-
maatschappij.

LIJNEN	REISWEG		EERSTE EN LAATSTE AFREIZEN					LIJNEN
	Moscou	Wilson Pl	Koornm	Gasmeterl	Gasmeterl	Gasmeterl	Koornm	
LIJN 1								
Weekdagen	6.10	22.45	5.52	23.00	6.10	22.48	5.55	
Zon-, feestd	6.20	22.45	6.05	22.55	6.20	22.48	6.05	
LIJN 2								
Weekdagen	6.15	23.34	6.27	23.02	6.10	22.54	6.20	
Zon-, feestd	6.17	23.34	6.28	23.02	6.10	22.54	6.20	
LIJN 3								
Weekdagen	6.05	22.45	5.52	23.00	6.08	22.45	5.50	
Zon-, feestd	6.23	22.45	6.05	23.00	6.23	22.45	6.06	
LIJN 31								
Weekdagen	6.11	22.46	5.57	23.00	6.13	22.45	5.56	
Zon-, feestd	6.15	22.38	5.57	22.52	6.15	22.38	5.58	
LIJN 4								
Weekdagen	6.03	22.47	5.58	23.00	6.10	22.50	5.52	
Zon-, feestd	6.20	22.49	6.10	23.00	6.21	22.50	6.09	
LIJN 5								
Weekdagen	6.00	22.50	5.57	23.05	6.10	22.50	5.45	
Zon-, feestd	6.30	22.50	6.17	23.05	6.30	22.50	6.16	
LIJN 6								
Weekdagen	6.05	22.52			6.13	23.01		
Zon-, feestd	6.28	23.00			6.37	23.09		
LIJN 7								
Weekdagen	6.10	22.53	5.59	23.11	6.10	22.53	6.09	
Zon-, feestd	6.18	22.54	6.24	23.05	6.17	22.54	6.45	
LIJN 8								
Weekdagen	6.00	23.20	6.01	23.21	6.07	23.27	5.57	
Zon-, feestd	6.15	23.20	6.16	23.21	6.22	23.27	6.12	
LIJN 9								
Weekdagen	6.35	21.15	6.43	21.23	6.31	21.01	6.37	
Zon-, feestd	6.45	22.15	6.53	22.23	6.31	22.01	6.37	
LIJN 10								
Weekdagen	6.09	22.50	6.17	22.58	6.26	23.06	6.24	
Zon-, feestd	6.09	22.50	6.17	22.58	6.30	23.06	6.42	
LIJN 20								
Weekdagen	6.00	22.04	6.07	22.09	6.18	22.20	6.29	
Zon-, feestd	6.42	22.30	6.47	22.35	7.00	22.48	7.10	

Afb. 4. Tabel van de eerste en laatste 'afreizen' aan de verschillende haltes van de lijnen 1 tot 10 plus 20 en 31.

Afb. 5. Een typisch rittenbiljet verkocht door de tweede man op de tram, de verkoper-controlleur: niet zelden een norske kerel in uniform. Die stempelde de meerrittenkaarten af en verkocht de flinterdunne ticketjes voor enkele ritten. Na betaling werden ze door datzelfde heerschap ontwaard door er een flinke streep door te zetten met waspotlood en afgescheurd van een groezelige blok. Elk van die kleine trammekes had dus twee personeelsleden aan boord: de wattman of tramgeleider en een controleur verkoper.

zijn van een Lijnkaart (Mobibkaart), weten dat te appreciëren.

Onder de titel: het refrein van een van de succesliedjes die Marie Brouillard (onterecht vergeten) schreef voor Romain Deconinck.

Karel de Stoute in Gent

Marc Beyaert signaleert een fout in de inleiding van het artikeltje over de Sint-Antoniusprocessie (GT 2019 nr. 1, p. 39). Het jaartal van de troebelen met de ‘Sint-Lievenszotten’ bij de plechtige intrede van Karel de Stoute, is verkeerd: moet zijn 1467 (Fris, V. *Histoire de Gand*, 2de druk, p. 126-127).

Hij had graag ook nog het rekeningnummer vermeld gezien voor bestelling van zijn recent boek *Rondleiding in de Gentse Sint-Jacobskerk*. Dat kan door storting van 30 Euro (36 voor wie het aan huis wenst te krijgen) op BE74 0011 4992 6007.

Sint-Antoniushof wordt bejaardentehuis

Ludo Collin stuurde ons een tekst van zijn hand verschenen in *Godsdienstige Week* (1983). Hierin wordt uitgelegd hoe het Sint-Antoniusschuttershof een bejaardentehuis werd. We vatten dit samen. Wellicht ging het om een initiatief van voorschepen (burgemeester) Vilain XIII en enkele vooraanstaanden, waaronder bisschop Van Eersel. Deze laatste steunde het initiatief krachtig financieel. In 1777 kon men het eigendom van de schutters huren en in 1795 kopen, waardoor het mogelijk werd het hof definitief te bestemmen voor arme en zieke bejaarden. De verzorging van de ongeveer 170 inwoners gebeurde door leken. Al snel werd een congregatie van ziekenverzorgersters ingericht, die evenwel geen kloostergeloften aflegden. Dat gebeurde pas vanaf 1844 onder invloed van de nieuwe pastoor-directeur Hélias d’Huddegem. Deze begiftigde de stichting rijkelijk, bezorgde de zusters de nodige gebouwen en hun (nu afgebroken) huiskapel tegen de achtergevel op de huidige binnenkoer. Hij schonk kunstwerken en meubilair, niet enkel om hun kapel en de kerk (nu Vincentiuscultuurkapel) te versieren en uit te rusten, maar ook om een ziekenzaal op te trekken voor de bewoners. In 1865 sloeg de cholera hard toe. Hélias zelf, drie zusters en 45 bewoners stierven er aan.

Instrumentenbouwer Mah(i)eu

De vraag in GT 2019 nr. 1 naar documentatie over de (blaas)instrumentenmakers Maheu, lange tijd gevestigd in de Sint-Jacobsnieuwstraat, kan gedeelte-

MANUFACTURE D'INSTRUMENTS DE MUSIQUE EN CUIVRE ET EN BOIS

Spécialité à Instruments d'Artistes

MÉDAILLE D'OR À L'EXPOSITION DE GAND 1899

12

Les MAHEU Père & Fils

Fournisseurs de l'Armée et des Conservatoires

Rue Neuve St-Jacques, 25, - Gand

Année de Fabrication à HEUSDEN (Pont)

Clarinets, Hautbois, Bassons, Flûtes
Bœhm et ordinaires
Saxophones perfectionnés

Nouveau modèle
Système MAHEU
BREVETÉ

Instruments en Cuivre à Pistons
à Cylindres et autres
FABRICATION SUPÉRIEURE

Les nouveaux instruments se font sur commande
au modèle doigté que l'artiste désire.

Changements et ajoute de clefs aux Flûtes,
Clarinets, Hautbois, Bassons, Saxophones,
etc., pour faciliter les doigts.

RÉPARATIONS
aux instruments quelle que soit leur
provenance ou leur origine

OUVRAGE TRÈS SOIGNÉ
PRIX MODÉRÉS

ARGENTURE ET NICKELAGE DES
INSTRUMENTS

lijk beantwoord worden. Rony Mahieu schrijft ons dat in dat pand al sinds 1874 een muziekwinkel huist genaamd MAHIEU. Luc Deneys nam in 1986 de winkel over van Mahieu. Dit is dan ook de oudste muziekwinkel van Gent. De redactie ging op zoek in de ‘Wegwijzer van Gent’, een destijds jaarlijks verschijnende handelsgids. Die is vlot raadpleegbaar in de leeszaal van de Zwarte Doos (Archief Gent, Dulle Grietlaan 12, Gentbrugge). De vroegste vermelding daarin dateert uit 1895 bij de ‘Muziekinstrumenten makers’ als K. Mahieu (met i) in de Zalmstraat (Heirnis). Kort daarna als Maheu in de Wijngaardstraat (in die tijd vermoedelijk aan de Reep), maar al in 1905 verhuisde de instrumentenmakerij naar de Sint-Jacobsnieuwstraat. In de ‘Wegwijzers...’ werd in latere jaren steeds de schrijfwijze Maheu gebruikt, maar daar moet men niet teveel achter zoeken: tot ver in de vorige eeuw trok men zich niet al te veel aan van uniforme schrijfwijzen van familienamen. In een volgend GT nummer hopen we enkele toch wel verrassende aspecten van het negentiende-eeuwse muzikleven in Gent te tonen, waarvan de ‘Wegwijzers’ een glimp laten zien.

Louis Gevaert wees ons op een artikel in het jaarboek 2011 van de Oost-Oudburg (p. 222) over de fanfare van Heusden door Michel Vercruyssen en Paul Pas, waarin instrumentenmaker Charles Maheu vermeld staat als dirigent van de Heusdense harmonie omstreeks 1910. Zijn instrumentenhandel in de Sint-Jacobsnieuwstraat had toen een werkhuis bij Heusdenbrug (afb. nr. 1). Men bouwde er de typische instrumenten voor fanfares en harmonieën. Uit alle buitengemeenten kwamen muzikanten er hun instrumenten bestellen. De firma zou tot 60 mensen tewerk gesteld hebben. Deze laatste gegevens staan ook vermeld in het artikel van Pascal Goethals ‘Luc Deneys zet traditie van instrumentenbouwer Maheu verder’ in De Gentenaar (18 jan. 2000, collectie Vliegende Bladen Gent, reeks straten). De vestiging in Heusden lost meteen een probleem op met de 60 werknemers: de meesten onder hen werkten wellicht niet in de Sint-Jacobsnieuwstraat.

Gedenksteen in de kaaimuur van de Schoolkaai

In het artikel over het ‘Nieuw -’ en het ‘Spaans kasteel’ in GT 2019 nr. 6 eindigt het onderschrift van de foto met de gedenksteen in de kaaimuur met de zin ‘Anno 2018 is de tekst opnieuw onleesbaar’. Philip De Roo wijst er op dat dit niet juist is. Naar aanleiding van de voorstelling van de virtuele wandeling door het Spaans Kasteel door de ‘Buren van de Abdij’ op 16/09/2018 werd vooraf, op vraag van ‘De Buren van de Abdij’, de steen door De Vlaamse Waterwegen helemaal ‘opgekuist’ (afb. 2 en 3). Enkel de letters moeten nog eens worden ingeschilderd.

We maken van de gelegenheid gebruik om het laatste boek van de ‘Buren van de Abdij’ aan te prijzen: *Het Spaans Kasteel Gent, van dwangburch tot woonwijk* (2018), te koop in de Sint-Baafsabdij op zondagnamiddag van 21/04 tot 03/11, in Herberg Macharius en in de Gentse boekhandels.

De virtuele Spaans Kasteel-wandeling kan gratis worden overgeladen (gedownload) van de website van de Buren van de Abdij.

Verzamelaarsclub De Draak

Marc Hanson las nog eens het tekstje ‘Verzamelaarsclub De Draak stelt zich voor’ (GT 2018 nr. 6, p. 385) en het volgende moest hem van het hart.

(Kunst)historici, archeologen en vooral archivariissen distantiëren zich nogal eens van verzamelaars. Volgens hen zijn hun activiteiten teveel gericht op de fanatieke jacht op het ultieme of ontbrekende object. Ook commercie, kopen en verkopen, spelen in hun ogen een te grote rol. Het chronologisch, alfabetisch of thematisch klasseren van de verzamelaar vloekt bovendien met het respect voor de oude orde en de inzicht biedende ordeningsarbeid van de archivaris.

Uit de G.T. tekst ‘Gentse verzamelaarsclub De Draak zich voor’ blijkt dat die distantie vaak niet terecht is. Heel wat leden van De Draak – en uiteraard van andere soortgelijke clubs – zijn actief in de heemkunde en de stads- of streekgeschiedenis. Dat vindt uiteraard zijn weerslag in de aard van hun verzameling. We denken dan aan geboortekaartjes, doods- of bidprentjes, nieuwjaarsbrieven, adreskaartjes, post- en prentbriefkaarten et cetera. Vanzelfsprekend vinden genealogische en andere vorsers in zulke verzamelingen allerlei biografische aanknopingspunten. Maar ook onderzoekers van mentaliteitsgeschiedenis komen hiermee aan hun trekken. Welke maatschappelijke functie vervulde bijvoorbeeld het doodsprentje? Waarom leggen mensen die collecties aan? Hoe worden ze geklasseerd en bewaard? Over een periode van een paar eeuwen en meer tonen ze evoluerende visies en praktijken inzake ziekte, (on)sterfelijkheid, leven en dood, rouw en zingeving. Bij de productie van de prentjes (opstellen, drukken, verspreiden) kunnen ook iconografie en vormgeving uitgebreid worden onderzocht. Ze kunnen ook bijdragen aan het historisch onderzoek van sacramentsbeleving, liturgische praktijken, gebeds- en geloofsrituelen en devoties.

Al deze en nog meer vragen en onderzoeken kunnen alleen worden beantwoord/uitgevoerd bij grotere hoeveelheden gespreid over een ruime periode. Verzamelaars zoals de leden van De Draak maken dit mogelijk. Onlangs ver-

wierf KADOC in Leuven de privécollectie doodsprentjes (ca. een half miljoen) van Antoon Charles Van Ooteghem (°1932), die ze in 1968 overnam van zijn vader Gaston uit Kortrijk, die ermee begonnen was (KADOC nieuwsbrief 2018/3-4, p 10-11). André Verbeke was een vergelijkbare gepassioneerde verzamelaar en Christiane Van Winckel verzorgt sinds jaar en dag de collectie ‘Van Wieg tot Graf’ in het DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg. Ze zetten hiermee een sterke Gentse traditie voort. Denken we maar aan de Vliegende Bladen, bewaard in de bibliotheek van de UGent.

De Draak stimuleert haar leden om hun verzamelingen open te stellen en actief mee te werken aan tentoonstellingen en publicaties. Op die manier kan ook een breed publiek kennis maken met vaak unieke of zeldzame stukken, en hun betekenis en waarde voor de geschiedenis. Auteurs van bijdragen in (Gentse) tijdschriften of boeken vinden bij verzamelaars vaak ook interessante illustraties om hun betoog kracht bij te zetten of voor de lezer duidelijker te maken. G.T. biedt hiervan al vele jaren goede voorbeelden.

Tot zover Marc Hanson, zelf historicus.

Plafondschilderij in het Gentse stadhuis

D. Bauwens en B. Billiet vragen zich af wat de betekenis is van het randschrift ‘UNUS SOLUS EX VANA DEORVM ICONE QVAERATVR’ op een plafondschildering in het Gentse Stadhuis (vroegere Trezorrie, nu Rekenkamer genoemd). Hierin zijn een aantal groter weergegeven hoofdletters duidelijk te zien. We geven ze hier gemerkt weer. Dit kan vertaald worden als ‘Slechts één moet gezocht worden uit de holle/ijdele/illusoire afbeelding van goden’. Met die éne bedoelt men hier uiteraard de éne en dezelfde god van de monotheïstische godsdiensten, van joden, christenen en moslims.

Onze correspondenten zien er een chronogram of jaarvers in: een tekst waarin een jaartal verscholen zit. Dat getal wordt gevormd door de groter of in rood weergegeven hoofdletters van een spreuk of citaat, die kunnen gelezen worden als Romeinse cijfers. De U wordt hierbij gelijkgesteld aan V en betekent dus 5. De andere in het plafondschilderij voorkomende cijfers zijn M (1000), D (500), C. (100), L (50), X (10) en I (1).

De redactie legde dit voor aan specialiste Christiane Van Winckel. Die bevestigde dat het inderdaad om een chronogram gaat en las, middels enkele correcties op wat door de vraagstellers gesuggereerd werd, het jaartal 1696 (1000 + 500 + 100 + 50 + 10 + (7x5 = 35) + 1). Dit klopt perfect met wat Frieda Van Tyghem vermeldt in het standaardwerk *Het Stadhuis van Gent* (Kon Academie-

mie Brussel, 1978, deel 1, p. 305, met een afb. op p. 482). Ze geeft er bij aan dat het schilderij door Jan van Cleef en zijn leerlingen inderdaad vervaardigd werd in 1696. Goed herkenbaar is de gevleugelde Hermes, god van de handel, met als attributen beurs en slangenstaf. In de achtergrond Neptunus met zijn drietand en nog enkele mindere goden.

Mogen we hieruit concluderen dat bezoekers aan de stedelijke trezorie aangezet werden om geld en (zee)handel niet hoog te achten, zeker niet te aanbidden? Of diende het randschrift alleen maar als excuus om die mooie en boeiende heidense godenwereld toch te mogen uitbeelden? En uiteraard ook om de geleerdheid van de in de trezorie zetelende heren te illustreren en daarmee de bezoekers te imponeren.

Cultureel avondsalon met na de lezing, informeel gesprek en culinaire omkadering (Editie 2019)

Een initiatief van de Heemkundige en Historische Kring Gent in samenwerking met de Koninklijke Bond van Oost-Vlaamse Volkskundigen en Van Crombrughe's Genootschap in het Gentse Van Crombrughe's Genootschap, Huidevetterskaai 39, Gent, 20.30 uur. Toegang € 5 (gratis voor leden). Meer op www.kbov.be, info@kbov.be en facebook.

Hierbij de laatste twee lezingen van Luistervink 2019.

Christoph Moonen (op 10/05/2019)

Een andere kijk op psychose. In deze presentatie geeft Christoph Moonen een inleiding over hoe het fenomeen van de waan binnen psychose kan functioneren. Vandaag worden waanconstructies in de wereld van de psychiatrie nog vaak gezien als pathologische uitwassen die snel moeten worden afgebroken. Nochtans zijn er aanwijzingen dat de waan ook een eigenzinnige oplossingspoging kan betreffen om met een onmogelijke situatie om te gaan en als zodanig best net gerespecteerd wordt.

Kris De Boel (op 14/06/2019)

Late oudheid: de clash tussen Grieks polytheïsme en christelijk monotheïsme. In de 4de eeuw na Christus werd het polytheïsme van de Grieken verdrongen door het monotheïsme van de christenen: een overgang van één beschaving naar een andere. Christelijke filosofen en theologen uit de 4de eeuw beschouwden de Griekse mythologie vaak als een verwerpelijk product van de menselijke fantasie, en stelden daar de heilsboodschap van de christelijke God tegenover. Vele niet-christelijke filosofen bleven anderzijds het oude polytheïsme verdedigen.

We bekijken enkele getuigenissen uit die eeuw (christelijke, zoals van Augustinus, Gregorius van Nyssa,...; niet-christelijke, zoals van Julianus de Afvallige,...) waarin de auteurs uitspraken doen over het fantasiegehalte of realiteitsgehalte van de Griekse mythen. Op die manier proberen we zicht te krijgen op de enorme cultuurverschuiving die er in de 4de eeuw heeft plaatsgevonden.

Ghendtsche Tydinghen is een uitgave van **Heemkundige en Historische Kring Gent vzw** met de steun van de Stad Gent en de provincie Oost-Vlaanderen.

Zetel: Convent Engelbertus - Groot Begijnhof, nr. 46, 9040 Gent (Sint-Amandsberg).
Bibliotheek en documentatie: in het DSMG, Groot Begijnhof, nr. 46, Sint-Amandsberg: elke zondag van 10 tot 12 uur (behalve op feestdagen). Gesloten in juli en augustus.

Lidgeld: Gewone leden: 15 euro
Steunende leden: 25 euro
Beschermleden: vanaf 30 euro
Te factureren leden: 25 euro
Buitenlandse leden: 25 euro
Postrekening: IBAN: BE73 0001 0504 7360,
BIC: BPOTBEB 1 van de "HHKG" te 9040 Gent.

Administratie & Ruildienst: Nieuwe leden, opzegging, adreswijziging en bij het niet ontvangen van het tijdschrift: HHKG vzw, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg
e-mailadres: g.t@telenet.be.

Redactieadres: Clarissenstraat 14, 9000 Gent, tel. 09 329 71 45
Auteurs worden verzocht kopij digitaal aan te leveren op: g.t@telenet.be.

Website: www.ghendtschetydinghen.be

Digitale toegang: ojs.ugent.be

Druk: NV Drukkerij Verbeke, Lijnmolenstraat 34-36, 9040 Gent,
tel. 09 228 10 33 - e-mail: drukkerij.verbeke@skynet.be

V.U.: HHKG, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg.
Frank Gelaude (voorzitter).

ISSN 1783-9033

